

мр Владислав Пузовић
Православни богословски факултет
Катедра за историју цркве
Београд

Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (I део)

Айстиракѝ: Рад је посвећен личности и делу проф. др Александра Павловича Доброклонског, знаменитог руског црквеног историчара, који је дао битан допринос развоју српске црквеноисторијске науке. Поред излагања подробних биографских података, у раду се посебна пажња посвећује месту Доброклонског у руској црквеноисторијској школи XIX века. Детаљно се анализира његов стваралачки опус, изражен кроз бројне објављене научне радове. Сви побројани аспекти, у првом делу рада о професору Доброклонском, односе се на период његовог живота и рада у Русији (до евакуације из Одесе, 1920. године).*

Кључне речи: Александар Павлович Доброклонски, руска црквеноисторијска школа, Московска духовна академија, Алексеј Петровић Лебедев.

Увод

Руски утицаји на развој српске црквене просвете, различитих богословских дисциплина и, коначно, српске академске теологије, представљају до сада недовољно истражену област. Ова констатација се посебно односи на истраживање руских утицаја на развој српске црквеноисторијске науке, као академске теолошке дисциплине. Пројекат „Српска теологија у XX веку“ даје неопходан истраживачки оквир за детаљно проучавање овог питања.

Руска црквеноисторијска наука је својим достигнућима, стекла међународну научну славу, у другој половини XIX и почетком XX века. Руска црквеноисторијска школа, која се развила у овом периоду, изнедрила је низ истакнутих научних прегалаца на пољу црквеноисторијске науке, чији су научни резултати увелико превазилазили националне границе. Истраживање утицаја ове црквеноисторијске школе на развој српске црквеноисторијске науке јесте наш главни задатак у оквиру поменутог пројекта. Тај утицај се одвијао на различите начине: школовањем значајног броја Срба на руским духовним академијама, у време када је црквеноисторијска наука у њима преузела примат у односу на друге богословске науке (посебно крајем XIX и почетком XX века), превођењем на српски језик (са руског превода) класичних црквеноисторијских дела, превођењем студија истакнутих руских

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

црквених историчара, као и коришћењем њихових достигнућа у српским црквено-историјским радовима. Све то је допринело постепеном усвајању „руског концепта“ у црквеноисторијској науци код Срба, чије је позитивне и негативне стране потребно истражити у оквиру овог пројекта.

Посебно поглавље у историји руског утицаја на развој српске црквеноисторијске науке (и српског богословља уопште) представља долазак руске академске елите у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, током 20-их година XX века, што је било последица крвавог большевичког преврата и грађанског рата у Русији. Њихов долазак, који је коинцидирао са почетком рада Богословског факултета у Београду, имао је изузетан значај за развој српске академске теологије. Ово се посебно односи на развој Историје Цркве, као академске теолошке дисциплине на Богословском факултету у Београду. Примат на Катедри за Историју Цркве поменутог факултета, Руси су држали неколико деценија. Имена Александра Павловича Доброклонског, Теодора Титова, Викентија Фрадинског, довољно сведоче о томе. Они су били директни изданици или настављачи чувене руске црквеноисторијске школе, чији је плодотворни пут у Русији, насилно прекинут 1917. године. Кроз њих је, дух руских духовних академија и њихове црквеноисторијске школе, са својим научним приступом и методологијом, са својим врлинама и манама, наставио да живи на српском академском теолошком тлу. И не само да живи за њихова живота, већ и да остави значајне трагове на потоње генерације српских црквеноисторијских делатника (и теолога уопште).

Несумњиво најкрупније руско име у свету црквеноисторијске науке, које је почетком 20-их година XX века, стигло у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца јесте име доктора црквене историје¹ Александра Павловича Доброклонског, дугогодишњег редовног професора Опште историје Цркве, на београдском Богословском факултету (1920–1937). Због обима научног опуса професора Доброклонског, студију о њему представљамо у два дела. У првом делу бавићемо се његовим научним радом у Русији (до 1920. године), а у другом делу његовим научним радом у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Југославији) (1920–1937).

Потреба да се први део рада о Доброклонском посвети његовој научној делатности у Русији, оправдана је из једноставног разлога, што је он своје место у руској и светској црквеноисторијској науци стекао управо у Русији. У отаџбини је магистрирао, докторирао и објавио своје најзначајније радове из области црквене историје. Са тако стеченим именом и статусом у свету црквеноисторијске науке, дошао је у Београд, где је наставио свој научни рад. Управо због тога, његова научна делатност у Русији стоји у најтешњој вези са његовим радом на српском тлу.

Први део студије о Доброклонском подељен је на неколико целина. После основних биографских података (до 1920. године), следи поглавље које се бави местом Доброклонског у руској црквеноисторијској школи XIX века. У овом поглављу анализирају се утицаји различитих представника поменуте школе на Доброклонског, током његовог школовања у Московској духовној академији и током каснијег

¹ Услед великог успона црквеноисторијске науке у Русији, у другој половини XIX века, академским и универзитетским уставима из 1884. године, поред титуле доктора богословља, установљена је и титула доктора црквене историје (Лебедев А. П. Краткий очерк хода развития церковно-исторической науки у нас в России (вступительная лекция по истории Церкви в Московском Университете), *Богословский вестник МДА*, 12, 1895, 313), чији је носилац, од 1916. године, био Доброклонски.

научног усавршавања, што је пресудно утицало на његов научни опус. Централни део студије посвећен је анализи научног стваралаштва Доброклонског у Русији, садржаног у мноштву радова, са превасходном црквеноисторијском тематиком. Поменути радове смо класификовали у три основне групе: 1) студентски радови, објављени током његовог школовања у Московској духовној академији; 2) радови са фундаменталном црквеноисторијском тематиком, у које спадају његове тезе (магистарска и докторска) и 3) радови из руске црквене историје. У прилогу је дат преглед библиографије његових радова објављених у Русији (овај преглед библиографије представља, у извесној мери, допуњену верзију, до сада, објављених библиографија Доброклонског).²

Биографија³

Александар Павлович Доброклонски рођен је 10. децембра (по Јулијанском календару) 1856. године у месту Павловски Посад, срез Богородски, у московској губернији. Његов отац Павел Петрович Доброклонски био је протојереј у Павловском Посаду, а деда по оцу Петар Алексејевич – московски ђакон. Старо породично презиме Знаменски, Александров отац је променио у Доброклонски, током школовања у духовној семинарији. Александар је имао шесторицу браће и три сестре, од којих су два брата и две сестре умрли у раном детињству. Преостали део породице је страдао током бољшевичког терора, тако да је Александар Павлович, током 20-их година XX века био једини преживели члан породице.⁴

Александар Павлович школовање започиње у Заиконоспаском духовном училишту у Москви. Као најбољи ученик поменути духовне школе, после поло-

² О проф. др Александру Павловичу Доброклонском, до сада, објављени су следећи радови на српском језику: Стефановић Д. Др Александар Павловић Доброклонски, *Бојословље*, 1, 1938, 80–87 (овом чланку, у претходном броју *Бојословља*, претходило је кратко обавештење о смрти професора Доброклонског – *Бојословље*, 3–4, 1937, 368); Јевтић А. Др Александар Павловић Доброклонски, *Бојословље*, 1–2, 1980, 83–86. Поред поменутих већих радова, објављени су и следећи кратки некролози посвећени Доброклонском: *Светјосавље*, 4, 1937, 157–158; *Гласник Српске иаџиријаршије*, 25–26, 1937, 768; *Хришћанска мисао*, 11–12, 1937, 160. На руском језику објављени су следећи радови о професору Доброклонском (радови објављени у Београду): Доброклонский А. П. Моя краткая автобиография, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 1–8; Троицкий С. В. А. П. Доброклонский, как историк Церкви, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 9–22; Фармаковский В. В. А. П. Доброклонский (по личным воспоминаниям), *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 23–25; Струве П. Б. Труды А. П. Доброклонскаго по русской истории, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 27–32; (радови објављени ван српске територије, до којих смо дошли): Афанасьев Н. Памяти А. П. Доброклонского, *Вестник Русского студенческого христианского движения (РСХД)*, Париж, 1938. Објављене рецензије (до којих смо успели да дођемо) на поједине радове професора Доброклонског: Harnack A. *Theologische Literaturzeitung*, 26, 1880, 632–635 (руски превод: Рецензия А. Гарнака на книгу А. Доброклонскаго, *Архив за иравне и друшћивене науке, зборник бр. 113*, Београд, 1938, 385–389); Гроссу Н. А. П. Доброклонский, Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский. I часть. Его эпоха, жизнь, деятельность и творения, Одесса, 1913, *Труды Императорской Киевской духовной академии*, 1, 1914, 614–628.

³ Биографски подаци су узети делом из *Досијеа* професора Александра Павловича Доброклонског, који се чува у Архиву Православног богословског факултета Универзитета у Београду, а делом из следећих радова: Доброклонский А. П. Моя краткая автобиография, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 1–8; Фармаковский В. В. А. П. Доброклонский (по личным воспоминаниям), *Исџо*, 23–25.

⁴ У *Аутобиографији* Доброклонски наводи могућност да је један његов брат преживео у Совјетској Русији, али истиче да о томе нема званичног сведочанства. — Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 1.

женог пријемног испита, уписује Московску духовну семинарију, чији шестогодишњи курс завршава 1876. године. Исте године, по препоруци духовне семинарије, уписује црквеноисторијско одељење Московске духовне академије, у Тројице-Сергијевој Лаври. Академију завршава 1880. године, као најбољи студент црквеноисторијског одељења, стекавши звање кандидата богословља. После полагања допуских испита и одбране тезе под насловом *Дело Факунда, епископа Гермианској „У заштити Три главе“ (Pro defensione trium capitulorum) – историјскокритичко истраживање из епохе V вјекљенској сабора (Сочинение Факунда, епископа Гермианскога „В защиту трех глав“ (Pro defensione trium capitulorum) – историко-критическое исследование из эпохи V-го вселенского собора)*, стиче звање магистра богословља.

Убрзо после магистратуре почиње радна каријера Александра Павловича Доброклонског. Од 1880. до 1899. године био је предавач Историје Цркве у неколико духовних семинарија: Пензенској (1880–1881; по одлуци Обер-прокурора Светог синода К. П. Побједоносцева), Рјазањској (1881–1882; по избору Педагошког савета поменуте семинарије) и Московској (1892–1899; по одлуци Обер-прокурора Светог синода К. П. Побједоносцева).⁵ Поред рада у поменутим духовним семинаријама, предавао је и у Рјазањском епархијском женском училишту, у периоду (1881–1884).

У поменутом периоду почиње и универзитетска каријера Доброклонског. Године 1892. бива изабран у звање приват-доцента на катедри Историје Цркве, Историјско-филолошког факултета Московског универзитета. Поред Опште историје Цркве, на поменутом факултету предаје и Историју Руске Цркве. Од 1899. године све до евакуације из Русије 1920. године, своју радну каријеру Доброклонски везује за Историјско-филолошки факултет Новоросијског универзитета у Одеси. На овом факултету предаје Историју Цркве, прво као ванредни (1899–1907), а потом као редовни професор (1907–1916). Од 1917. године је пензионер, али по молби управе факултета наставља да држи предавања све до евакуације из Одесе. Поред професорске дужности, обавља низ других дужности на Историјско-филолошком факултету Новоросијског универзитета: секретар факултета (1903–1909); декан (1910–1920); главни уредник универзитетског научног часописа *Записок Новоросијског универзитета*. Паралелно са радом на поменутом факултету предаје Историју Цркве на одеском Вишем женском училишту (1907–1920).

У време рада на Историјско-филолошком факултету Новоросијског универзитета, Доброклонски интензивно прикупља материјал и израђује докторску тезу, коју, под насловом *Прејодобни Теодор, Исповедник и иџуман Студийски. Њејова ејоха, живои, делайности и сјиси (Преподобный Феодор, Исповедник и иџумен Студийский. Его эпоха, жизнь, деятельность и творения)*, брани 1916. године, на Московској духовној академији и стиче звање доктора црквене историје.

Поред професорске дужности у различитим духовним семинаријама и на факултетима, као главном линијом у радној каријери, Доброклонски је испуњавао и низ других дужности: у Рјазању – инспектор регионалних духовних училишта

⁵ У Рјазањској и Московској духовној семинарији повремено је предавао немачки језик.

(Касимовског, Зарајског и Скопинског) и помоћник главног уредника *Рязанских епархијалних ведомостей* (1889–1892); у Москви – инспектор Коломенског духовног училишта (1893) и Московске духовне семинарије (1897–1898), као и секретар поменуте семинарије (1893–1895); у Одеси – као декан Историјско-филолошког факултета, по положају је био члан Просветног савета при управи округа, а неколико пута је обављао дужност ректора Новоросијског универзитета (1915–1919). Неколико године је био члан, а касније председник Државних испитних историјско-филолошких комисија при Новоросијском универзитету. Као представник поменутог универзитета учествовао је на Петнаестом археолошком сабрању у Новгороду (1911), Универзитетском украјинском сабрању и Украјинском црквеном сабору у Кијеву.⁶

Александар Павлович Доброклонски био је жењен два пута. Први пут Маријом Павловном Бобровом, а други пут Маријом Григорјевном Григоровом, његовом бившом ученицом у Вишој женској школи у Одеси. Није имао деце, а после смрти друге супруге (31. јула 1932. године), остаје потпуно сам, без рођака у Краљевини Југославији, и без контакта са преживелом родбином у Совјетској Русији.

Месџо Александра Павловича Доброклонског у руској црквеноисторијској школи XIX века

Александар Павлович Доброклонски био је изданак руске црквеноисторијске школе, чији су темељи положени у првој половини XIX века, а која је свој зенит доживела у другој половини поменутог и на почетку XX века. Као васпитаник Московске духовне академије и ученик једног од главних устројитеља руске црквеноисторијске школе Алексеја Петровича Лебедева (1845–1908), Доброклонски је био типичан представник поменуте школе, чије је традиције, током 20-их и 30-их година XX века, пренео и на српско тло.

Пре него што је постала преовлађујућа у систему руског богословског образовања последњих деценија XIX века, црквеноисторијска наука у Русији прошла је дугачак пут, од споредног курса у руским духовним школама, на коме су, по одредбама Прокоповичевог *Духовног рејламенџа*, ученици требало да се „одморе и провеселе“ после изучавања озбиљних богословских и класичних предмета,⁷ до главне силе руског богословља.

⁶ Доброклонски је био члан бројних друштвених, просветних и научних организација: у Рјазанју – члан Управе о сиромашним ученицима семинарија (1882–1892), Управе при Женском епархијском училишту (1891–1892), Савета Епархијског рјазанског братства Светог Василија (1890–1892), Рјазанске Научне архивске комисије (члан од 1884. године, а председник историјског одељења поменуте комисије у периоду од 1890. до 1892. године); у Москви – члан Комитета за састављање историјско-статистичког описа Московске епархије (од 1892.) и потпредседник Историјско-археолошког одељења при удружењу *Общество любителей духовнаго просвещения* (1896–1897); у Одеси – члан и председник Историјско-филолошког и Педагошког друштва при Новоросијском универзитету (1907–1920), члан Императорског одеског друштва историје и древности (1908–1920) и члан Градске думе Одесе (1913–1920). О бројним наградама и одликовањима, која је Доброклонски добио у Русији, видети: АПБФ, *Досије А. П. Доброклонског*; Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 5.

⁷ Лебедев А. П. *Краткий очерк хода развития церковно-исторической науки у нас в России*, 290.

Почеци руске црквеноисторијске науке били су, очекивано, скромни. Први уџбеници црквене историје, са почетка XIX века,⁸ више су представљали компилацију западних (првенствено немачких) уџбеника, уз елементе преписивања читавих поглавља, него самостална дела руских аутора. Од 1817. године, односно три године после увођења Историје Цркве као обавезног предмета у наставне програме руских духовних академија, академијским уставом из 1814. године (Уставом Сперанског), па све до укидања поменутог устава (1869), студенти поменутих високих богословских школа учили су црквену историју из уџбеника који је саставио Инокентије (Смирнов), епископ пензенски. Овај уџбеник је, у основи, представљао компилацију дела немачких протестантских историчара, с краја XVII и почетка XVIII века, Шпангејма и Вајсмана. На овај начин, како је проицљиво приметио Алексеј Петрович Лебедев, студенти духовних академија који су 50-их и 60-их година XIX века користили овај уџбеник, стицали су знање у облику застарелом око 150 година.⁹

Међутим, у време школовања Александра Павловича Доброклонског на Московској духовној академији (1876–1880), околности су се значајно промениле у корист црквеноисторијске науке. Управо у то време убирани су први плодови позитивних промена које је донео академијски устав из 1869. године, тзв. Макаријевски устав. По одредбама овог највишег академијског акта, руске духовне академије су подељене на три одељења, фактички – факултета: богословски, црквеноисторијски и црквенопрактични. На овај начин црквеноисторијска наука је добила могућност убрзаног развоја. Уместо дотадашње две или три споредне катедре, црквена историја је добила посебно одељење са осам катедара: пет катедара црквене и три катедре грађанске историје. У време школовања Доброклонског, шефови поменутих катедара су били, како је истакао Флоровски у својим *Пушевица руској бојословља*, „најбољи људи“ руске црквене науке тог времена, који су се историјском науком бавили „на основу унутрашњег порива, из духовне потребе“.¹⁰ Шеф катедре Историје древне Цркве био је Алексеј Петрович Лебедев, Новије историје Цркве Д. Ф. Касицин, Историје Руске Цркве прво Николај Федорович Каптерев (1847–1918), а потом Јевгениј Јевстигњејевич Голубински (1834–1912), Историје руског раскола Николај Иванович Суботин (1827–1905), Библијске историје А. П. Смирнов, Древне грађанске историје Петар Симонович Казањски (1819–1878), Новије грађанске историје Д. Д. Корольков и Руске грађанске историје Василије Осипович Кључевски (1841–1911).

Била је то друга генерација руских црквених историчара,¹¹ која је утемељила руску црквеноисторијску школу. Њихова основна заслуга била је у давању строго научног карактера црквеној историји, кроз историјско-критички метод проуча-

⁸ Мефодий (Смирнов), *Liber historicus de rebus primitiva sive trium primorum et quarti ineuntis seculorum ecclesia christiana*, Москва, 1805; Инокентий (Смирнов), *Начертание церковной истории от библейских времен до XVIII века, т. I–II*, С. Петербург, 1817.

⁹ Лебедев А. П. *Краткий очерк хода развития церковно-исторической науки*, 301.

¹⁰ Флоровски Г. *Пушевица руској бојословља*, превод са руског Мијатов М. Р. Нови Сад, 2008, 376.

¹¹ Прву генерацију руских црквених историчара чинили су Филарет (Гумилевски) архиепископ черниговски (1805–1866), Порфирије (Успенски) епископ чигирински (1804–1885), Александар Васильевич Горски (1812–1875) и Иван Васильевич Чельцов.

вања предмета. Црквеноисторијска наука је изашла из затворених академијских оквира и постала део ширег друштвеног контекста. Томе су посебно допринеле јавне одбране магистарских и докторских теза из црквене историје, које су се неретко претварале у значајне друштвене догађаје, што је било немогуће пре усвајања Макаријевског устава 1869. године. Духовни часописи, који се оснивају 60-их и 70-их година XIX века, временом добијају претежно црквеноисторијско усмерење. Посебно треба навести следеће: *Православное обозрение* (основан у Москви 1860. године), *Душеполезное чтение* (основан у Москви 1860. године), *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения* (основан у Москви 1871. године).¹² У овим часописима своје прве црквеноисторијске радове објављују, паралелно са радовима својих професора, и студенти руских духовних академија, међу њима и Доброклонски. Развија се критички дух, који доприноси појави оштрих критика на свако значајније црквеноисторијско дело, што је често водило дуготрајним научним полемикама.¹³

Имајући на уму наведено, може се констатовати да је Сергије Викторович Троицки био у праву када је закључио да се Доброклонски школовао у време „меденог месеца“ руске црквеноисторијске науке.¹⁴ Доброклонски сам каже да је Московска духовна академија ставила „свој печат“ на његов карактер и на правац његових даљих научних интереса. Школовање на црквеноисторијском одељењу упутило га је у научни рад на пољу црквене историје, уз коришћење методолошких принципа које је усвојио од својих професора.¹⁵

Велики утицај на његов научни развој имали су професори Јевгениј Јевстигњејевич Голубински и Василије Осипович Кључевски, а највећи његов ментор Алексеј Петрович Лебедев. У њиховим предавањима и штампаним радовима преовладавао је дух слободног критицизма, што је оставило снажан утисак на Доброклонског.¹⁶

Несумњиво највећи утицај на развој научне каријере Доброклонског имао је Лебедев, професор Историје древне Цркве. Теме, којима се Доброклонски ба-

¹² Флоровски Г. *Путиevi руског бојослова*, 346.

¹³ Једна од најупечатљивијих научних полемика вођена је почетком 80-их година XIX века, између професора Историје Цркве на Московском државном универзитету Александра Михайловича Иванцов-Платонова (1835–1894) и професора Московске духовне академија Алексеја Петровича Лебедева, а поводом докторске тезе Лебедева *Вселенские соборы IV и V века. Обзор их догматической деятельности в связи с направлениями школы александрийской и антиохийской* (Москва, 1879). Poleмика је вођена системом „књигом на књигу“: Иванцов-Платонов А. М. *Религиозния движения на Востоке в IV и V веках*, Москва, 1881; Лебедев А. П. *Из истории вселенских соборов IV и V веков*, Москва, 1882; Иванцов-Платонов А. М. Ответ г. профессору Лебедеву на новую книгу из истории вселенских соборов, *Православное обозрение*, 3, 1882, 594–630; Лебедев А. П. *Несколько слов по поводу рекритики о. Иванцова*, 1883. Као и његов учитељ Лебедев, Доброклонски је био актер једне од научних полемика. Poleмику је водио са професором тулске духовне семинарије Петром Малицким, а поводом њихових семинаријских уџбеника за Историју Руске Цркве: Доброклонский А. П. Руководство по истории русской церкви. Курс V класса духовных семинарий (988–1589) П. Малицкого – в связи с нашей учебной литературой по истории русской церкви, *Православное обозрение*, 3, 1888, 180–188; Малицкий П. Ответ на библиографическую заметку о руководстве по истории Русской Церкви, *Исидо*, 408–414.

¹⁴ Троицкий С. В. А. П. Доброклонский, как историк Церкви, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 10.

¹⁵ Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 1.

¹⁶ Исто, 1–2.

вио током свог научног рада, сведоче о томе. Његов примарни научни интерес био је везан за историју Цркве у периоду Васељенских сабора. Његове обе тезе (магистарска и докторска) везане су за поменути фундаменталну тематску област црквеноисторијске науке. Доброклонски је верно следио и методолошки приступ свог ментора. Лебедев је, у другој половини XIX века, утемељио историјско-критички метод у руској црквеноисторијској науци.¹⁷ То је била значајна новост у поменутој научној области, тог времена. Лебедев, суштински, није одступио од фактографског модела црквеноисторијске науке, али је уместо дотадашњег шаблонског приступа, који се заснивао на беживотном хронолошком ређању историјских чињеница, приступио критичком преиспитивању историјских извора. То је водило ка битним променама у дотадашњим шаблонизираним црквеноисторијским схемама, што се често завршавало усвајањем закључака, који су се косили са дотадашњим „увреженим мишљењима“ о појединим црквеноисторијским догађајима. Управо због тога, наглашава један од Лебедевових ученика Анатолиј Алексејевич Спаски, против Алексеја Петровића се подигла „конзервативна клика“, која га је чак оптуживала за увођење рационализма новотибингенског типа (тзв. „Баурова школа“) у руску црквеноисторијску науку.¹⁸

Свој приступ у проучавању црквеноисторијске проблематике, Лебедев је доследно преносио на своје ученике. Око себе је окупио најбоље студенте црквеноисторијског одељења Московске духовне академије. Поред Доброклонског, под његовим менторством, тезе је радила читава генерација руских црквених историчара: И. Мартинов, Н. Лебедев, Николај Никанорович Глубоковски (1863–1937), Иван Дмитријевич Андрејев (1867–1927), Анатолиј Алексејевич Спаски (1866–1916). Московски црквени историчари су, заједно са својим колегама из Петрограда (Василије Васиљевич Болотов (1853–1900) и Иван Јегорович Тројицки (1832–1901)), допринели да почетком XX века руска црквеноисторијска наука стане уз раме западноевропској, првенствено немачкој црквеноисторијској школи.¹⁹

Лебедевова црквеноисторијска школа је у последњим деценијама XIX и на самом почетку XX века, несумњиво представљала либерални правац у црквеноисторијској науци, у односу на пређашњи конзервативни приступ. Ипак, у време Лебедевових наследника (међу њима и Доброклонског), посебно током 20-их и 30-их година XX века, ова школа је, нарочито у круговима руске интелигенције окупљене око Института Светог Сергија у Паризу, већ сматрана конзервативном. О томе сведоче оцене, двојице ученика професора Доброклонског, Георгија Флоров-

¹⁷ Спаский А. А. Профессор А. П. Лебедев. Учено-литературная деятельность его и заслуги в области церковно-исторической науки. Характеристика его личности как профессора и человека, *Богословский вестник МДА*, 9, 1908, 136–137.

¹⁸ Исто, 137–138. Спаски је очигледно имао на уму (мада то не каже директно) критике које је Лебедеву упућивао Иванцов-Платонов, у научној полемици, крајем 70-их и почетком 80-их година XIX века, поводом Лебедевове докторске тезе.

¹⁹ О квалитету поменуте руске црквеноисторијске школе, сведочи признање ректора Минхенског универзитета Едварда Шварца, изречено 1922. године, у коме истиче да су поменути руски црквени историчари „учинили руску науку о древногрчкој и словенској Цркви равноправном супарницом европској науци“.- Eduard Schwartz, *Über die Reichskonzilien von Theodosius bis Justinian, Kanonistische Abtheilung*, XI, Weimar, 1922, 248 (преузето из: Троицки С. В. А. П. *Доброклонский, как историк Церкви*, 13).

ског,²⁰ односно Николаја Афанасјева,²¹ изречене о Лебедеву и самом Доброклонском. Одајући им заслужено признање за успон руске црквеноисторијске науке, руски богослови из Париза сагледавају њихово научно дело из богословско-философског угла.

По Флоровском, Лебедев није био самосталан истраживач, већ суштински зависан од западноевропске литературе тог времена. Лебедевов манир писања је публицистички, са фактографијом у центру интересовања. Лебедев пише живо и лако, са публицистичком оштрином, понекад и са заносом, али, примећује Флоровски, са честим „неизбежним упрошћавањем“. То је најочигледније у Лебедевовим радовима, који се тичу историје догматских спорова у Цркви. Флоровски износи оштру оцену да „Лебедев није био богослов“ и да о богословским споровима „расуђује без унутрашњег саосећања, као страни посматрач“. Обраћајући превише пажње на фактографију, Лебедеву недостаје „саосећајно прожимање и проницање у смисао описујућих и предметних збивања“.²²

На оцену Флоровског о Лебедевовом научном опусу, надовезује се Афанасјевићева оцена научне делатности Доброклонског. После бројних похвала због скрупулозности у научном раду и поузданости изнесених научних закључака, Афанасјев ипак истиче да је основна црта научне делатности његовог професора са београдског Богословског факултета – конзервативизам. „Он је био конзервативан и у животу, и у науци, али у тој конзервативности се крила нарочита очаравајућа драж. У свом конзервативизму, он је тежио да сачува најбоље, од онога што нам је оставила прошлост. Чувајући најбоље у старом, он понекад није видео да се са добрим, провлачило и оно што је иживљено, бескорисно и беживотно.“ Управо је научни конзервативизам, по Афанасјеву, утицао на „отсуство смелости и творачког надахнућа“ у радовима Доброклонског. Бојећи се да не погреша против историјске истине, он је избегавао смеле хипотезе и сужавао свој научни хоризонт. Отуда, закључује Афанасјев, његова предострожност према свему што је ново.²³

Поменуте оцене, које су дошле из руских париских богословских кругова представљају неопходан коректив оценама, које су долазиле из конзервативних руских научних кругова (Тројицки), о научној делатности Александра Павловича Доброклонског, као типичног представника руске (Лебедевове) црквеноисторијске школе.

²⁰ Георгије Флоровски је завршио Историјско-филолошки факултет Новоросијског универзитета у Одеси, у време када је тамо предавао и био декан професор Доброклонски.- према: Мајендорф Ј. *Предговор књизи „Пушеви руској бојословља“*, 1980, у изд. Флоровски Г. *Пушеви руској бојословља*, превод са руског Мијатов М. Р. Нови Сад, 2008, 5.

²¹ Николај Афанасјев био је ученик професора Доброклонског на београдском Богословском факултету, почетком 20-их година XX века. О односу Афанасјева према свом професору сведочи посвета (аутограф), од 29. августа 1933. године, која се налази на почетку Афанасјевићеве студије, писане у Паризу, *Каноны и каноническое сознание*, која гласи: „Дорогому Александру Павловичу Доброклонскому, от любимого ученика“. Поменута студија, са Афанасјевићевим аутографом, налази се у архиви аутора овог рада.

²² Флоровски Г. *Пушеви руској бојословља*, 385–386.

²³ Афанасјев Н. Памяти А. П. Доброклонского, *Вестник Русского студенческого христианского движения (РСХД)*, 1938.

Први научни радови

Прве научне радове са црквеноисторијском тематиком Доброклонски је објавио као студент Московске духовне академије. То су били семестарски радови, који су, током 1880. и 1881. године, објављени у духовном часопису *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*.²⁴

Први рад је објављен под насловом *Александријска образованост, као средина која је појодовала настанку хришћанске александријске школе*.²⁵ Рад је, у највећој мери, зависан од немачке протестантске историографије (Неандер, Херцог, Зигфрид, Клипел). Од изворних текстова највише су коришћени *Црквена историја* Јевсевија кесаријског и дела Климента александријског (најчешће *Стромаџа*), и то у руском преводу. Чињеница да у раду нема ни једног цитата из дела руских црквених историчара, сведочи о томе да је у време настанка овог рада (крајем 70-их година XIX века) руска црквеноисторијска наука била на почецима озбиљног развоја и под снажним утицајем западне историографије.

Главни задатак, који је аутор себи поставио, јесте утврђивање степена утицаја александријске друштвене средине и њеног класичног образовања на развој александријске катихетске школе, као једне од битних институција древног хришћанства, која је имала важан утицај на развој хришћанске догме. Констатујући да је сама идеја оснивања катихетске школе у Александрији изворно хришћанска (такве хришћанске школе су постојале и у другим великим центрима Римске империје), истиче да је дух александријске аристократије одлучујуће утицао на усмерење поменуте школе. Основну црту тог духа Доброклонски види у израженом религиозно-философском еклектизму, који је допринео да Александрија, као несумњиви научни и културни центар Империје, постане место сусрета и прожимања различитих религиозних и философских система. Такво окружење допринело је, сматра Доброклонски, да се у александријској катихетској школи, поред хришћана и оглашених, образују и незнабошци, који су долазили из различитих философских школа.²⁶

Поред користи за несметани развој хришћанске школе, александријска средина је носила и опасности. Еклектичарски дух допринео је снажном развоју гностицизма у Александрији, који је тежио да апсорбује хришћанство стварајући нови религиозно-философски систем. Управо због тога, сматра Доброклонски, у александријској катихетској школи отворено је посебно одељење за школовање пастира Цркве, који су поред богословског образовања стицали и знања из различитих философских система, који су служили као база александријског гностицизма. Тако школован кадар био је у стању да заштити хришћанску Истину од „лажног знања“.²⁷

²⁴ Друштво љубитеља духовне просвете основано је, уз активно учешће митрополита московског Филарета (Дроздова), 1863. године. Од 1871. године ово друштво издаје часопис *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*. Друштво и часопис су основани као противтежа, тада раширеној, недуховној просвећености. – Флоровски Г. *Пушеви руској бојословља*, 346.

²⁵ Доброклонский А. П. Александрийская образованность, как сфера благоприятствующая происхождению христианской александрийской школы, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, 2, 1880, 220–258.

²⁶ Исто, 228.

²⁷ Исто, 231.

Доброклонски посебну пажњу посвећује утицају александријске средине на научни квалитет учитеља катихетске школе. Отворени карактер школе и дијалогска форма наставе о широком спектру религијско-философских тема, као и велики број високо образованих незнабожачких полазника, битно су утицали на висок научни ниво александријских катихета. „Образованост слушатеља александријске катихетске школе“, истиче аутор „положила је темељ многостраној учености њених катихета.“²⁸ Међутим, то је био само спољашњи утицај александријског аристократског духа. Унутрашњи утицај се огледао у дубокој унутрашњој потреби александријских катихета за стицањем широког спектра знања, због чега су се учитељи александријске катихетске школе убрајали међу најученије људе свога времена (Доброклонски као примере наводи Климента и Оригена).²⁹

У завршном делу рада аутор констатује философско усмерење александријске катихетске школе, односно тежњу ка „философској обради хришћанства“.³⁰ Ова кључна одлика школе била је директна последица александријског аристократског окружења, из кога су изашли њени први велики учитељи Пантен и Климент, за које је философија била пут који води ка Христу. На том путу, код александријских катихета, пројављивао се дух александријског еклектизма, што је посебно видљиво код Оригена.³¹ Тај дух је утицао на тежњу усаглашавања хришћанства са поставкама различитих философских система. Средство за поменуто усаглашавање, истиче Доброклонски, већ је постојало у философским школама Александрије, и само је преузето од стране хришћанских учитеља. То је била алегорија, као најпогодније средство за усаглашавање текстова Светог Писма са ондашњим философским системима.³²

У овом раду Доброклонски, под утицајем западне литературе, анализира утицаје александријске класичне учености на развој александријске катихетске школе. На избор теме несумњиво је утицао Лебедев, који се касније и сам бавио овим питањем.³³

Други објављени рад Доброклонског, под насловом *Христолошко учење Теодора мопсуестијског*,³⁴ такође је написан под руководством Лебедева. У њему аутор, на основу сачуваних фрагмената из дела Теодора мопсуестијског, као и списа његових противника и бранилаца, настоји да реконструише спорно Теодорово христолошко учење. Овај рад представља део кандидатског рада, који је Доброклонски започео на трећој години студија и који је касније послужио као основа за његов магистарски рад *Дело Факунда, епископа Гермманског „У заштити Триглаве“ (Pro defensione trium capitulorum) – историјскокриптичко истраживање из епохе V васељенског сабора*. Конкретније, поменути чланак представља основу за

²⁸ Исто, 236.

²⁹ Исто, 238.

³⁰ Исто, 240.

³¹ Исто, 245.

³² Исто, 253.

³³ Лебедев А. П. *Духовенство древней вселенской Церкви (от времен апостольских до IX в.)*, Москва, 1905, 248–280.

³⁴ Доброклонский А. П. Христологическое учение Феодора мопсуестского, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, 4, 1880, 471–494.

Х поглавље магистарске тезе, које носи наслов *Разматрање одбране Теодора мојсуејској: а) Теодор – јеретик*. Пошто ће садржај магистарске тезе касније бити детаљно анализиран, на овом месту се нећемо детаљније бавити разматрањем поменутог чланка.

Трећи објављени рад, који спада у студентске радове Доброклонског, јесте *Однос европских влада према католичком и католичкој цркви у другој половини XVIII века*.³⁵ Овај рад је карактеристичан по томе што представља један од ретких радова Доброклонског, који се баве новијом историјом Римокатоличке Цркве.³⁶ Премда се ова тематика не може окарактерисати научном облашћу у којој је Доброклонски био специјалиста, ипак је, и на основу једног рада, видљив научни допринос поменутој области.

Доброклонски разматра карактер црквених реформи, које су у периоду (1750–1800), спроводиле владе европских држава. Кроз мноштво фактографских података (о реформама у појединим земљама: Француска, Аустрија, Шпанија, Португалија, италијанске краљевине и кнежевине, Русија) уочава главне реформне правце: прекид чврстих веза између локалних цркава и Римске катедре, наглашавање националног карактера месних европских цркава, епископално уместо папоцентричног устројства Цркве и коначно, јачање утицаја световних власти на живот Цркве и њене структуре. Доброклонски проишљиво уочава темеље овог реформног таласа у другој половини XVIII века. Они су били двојаког карактера: унутарцрквеног и спољашњег, световног. Унутарцрквене реформе су покренуте тзв. *Фебронијевим књијама*, које су покренуле неколико антипапских сабора (емски и пистојски). Ове су књиге, цитира Шлосера, постале „ново Јеванђеље“ широм западне Европе.³⁷ Ипак, констатује Доброклонски, дух фебронијанизма је био само један стуб реформског покрета. Други је био световног карактера и покретале су га идеје, првенствено, француских енциклопедиста. Ове идеје су биле одлучујуће приликом преласка граница фебронијанистичке реформе и учвршћивања световне контроле над Црквом. Доброклонски закључује да су се идеје фебронијанизма, као реформног, али ипак клерикалног покрета, подударале са црквеним реформама, које су спроводиле владе европских земаља, само у сегменту прекида чврстих административних веза са Римом. Појачавање световне контроле црквеног живота (избори на катедре, преузимање појединих ингеренција Цркве...) било је последица преовладавања идеја енциклопедиста, које су биле антиклерикалне, и суштински антирелигиозне.³⁸

Овај рад, својом тематиком, само на први поглед, представља „изоливан случај“ у научном опусу Доброклонског. Суштински, он ипак указује на један од глав-

³⁵ Доброклонский А. П. Отношение европейских правительств к католичеству и католической церкви во второй половине XVIII века, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, 8; 9, 1881, (9) 262–318. Рад је објављен у два дела. Нажалост, како нисмо успели да дођемо до првог дела, предмет анализе биће само други део рада.

³⁶ Доброклонски је објавио још само један рад који припада овој тематској целини: Доброклонский А. П. Православно-католическая уния и воссоединение униатов в России, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, 11, 1889.

³⁷ Доброклонский А. П. *Отношение европейских правительств к католичеству и католической церкви*, 269–270.

³⁸ Исто, 317.

них предмета интересовања аутора у црквеноисторијској науци. То је област која, по речима Ранкеа, представља главни садржај свеукупне светске историје, а која се тиче односа између Цркве и државе. Није случајно што је, касније, своје главне радове (магистарску и докторску тезу), Доброклонски посветио управо овој области, односно браниоцима црквене слободе пред световним притисцима – Факунду гермианском и Светом Теодору Студиту.

*Радови са фундаменталном црквеноисторијском тематиком
(магистарска и докторска теза)*

Први крупан научни рад, на основу кога је Александар Павлович Доброклонски постао познат у свету црквеноисторијске науке (не само у Русији, већ и у Европи), јесте његова магистарска теза под насловом *Дело Факунда, епископа Гермианској „У заштити Три главе“ (Pro defensione trium capitulorum) – историјскокритичко истраживање из епохе V васељенској сабора (Сочинение Факунда, епископа Гермианској „В заштиту трех глав“ (Pro defensione trium capitulorum) – историко-критическое исследование из епохи V-го вселенској сабора)*. Започета као кандидатски рад на трећој години Московске духовне академије, теза је, под менторством професора Алексеја Петровича Лебедева, допуњена и комплетирана на четвртој години, и успешно одбрањена 1880. године. Исте године је објављена, по одлуци Савета Московске духовне академије.³⁹

Тема тезе је пажљиво одабрана. Професор Лебедев, који је у то време завршавао своју докторску дисертацију, која се тичала догматске делатности Васељенских сабора у IV и V веку,⁴⁰ уочио је празнину у руској црквеној историографији (и не само руској) у вези са расветљавањем предисторије V Васељенског сабора.⁴¹ Посебно поглавље у поменутој предисторији представља снажна опозиција, која је формирана у Западној Цркви, против осуде три древна богослова Антиохијске Цркве – Теодора мопсуестијског, Теодорита кирског и Иве едеског. Посебно место у поменутој опозицији заузима представник Северноафричке Цркве епископ гермиански Факунд, писац чувеног *Pro defensione trium capitulorum*. Фокусирање Лебедева и његовог младог ученика на ово дело било је оправдано из најмање два разлога: 1) о поменутом делу, у дотадашњој историографији, није било нити једног

³⁹ Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 6.

⁴⁰ Лебедев А. П. *Вселенские соборы IV и V века. Обзор их догматической деятельности в связи с направлением школы александрийской и антиохийской*, Москва, 1879.

⁴¹ До 80-их година XIX века, у црквено-историјској науци није посвећено довољно простора предисторији V васељенског сабора. Основни подаци су могли да се пронађу у *Црквеним анализама* кардинала Баронијуса (*Annales ecclesiastici*). Детаљнија истраживања садржана су у докторској дисертацији кардинала Хайнриха Нориса (Noris H. *Historia Pelagiana et disertatio de synodo V oecumenica, Patavii*, 1673), радовима париског језуите Јована Харнеа (*Marii Mercatoris opera cum notis et dissertationibus*, Paris, 1673; *Anctarium Theodoretii Cyrensis episcopi*), 8. тому капиталне *Историје јереси* протестантског историчара Цркве Франца Валха (Walch F. *Entw. Volst. Geschichte d. Ketzereien, spaltungen u. Rel. Streitigk. Bis zur Reform.*, Leipzig, 1762). У XIX веку значајнија истраживања поменутој теми се налазе у другом тому *Историје сабора* тибингенског професора Карла Јозефа Хефелеа (Hefele, *Concilien – Geschichte, II*), као и у раду римског професора Винћенција (Vincenzi A. *In S. Gregorii Nysseni et Origenis scripta et doctrinam nova defensio*, Romae, 1876). У дотадашњој руској црквеноисторијској науци ово питање није било довољно истражено. Вредан помена је рад А. П. Лебедева (*Из истории вселенских соборов*, Москва, 1876).

значајнијег рада⁴² и 2) значај овог дела превазилазио је локалне оквире Северноафричке Цркве, представљајући најпотпунији богословски израз западне опозиције црквеној политици цара Јустинијана I, базираној на осуди *Три љаве*.

Задатак који је Лебедев поставио пред Доброклонског био је двострук: прво, критички размотрити дело гермијанског епископа и на основу богословско-историјске анализе утврдити да ли је његова (а у исто време и читаве Западне Цркве) одбрана *Три љаве* била успешна или не; и друго, постављајући Факундово дело у центар спора о *Три љаве*, размотрити читаву епоху овог спора (прва половина V века – друга половина VI века), кроз сагледавање аргументације истакнутих противника и заштитника *Три љаве*. На тај начин магистарска теза Доброклонског представљала је природан наставак докторске дисертације његовог ментора.

Доброклонски је своју магистарску тезу (укупно 312 страница) поделио на три дела. У првом делу (1–61) најпре се бави утврђивањем времена писања *Pro defensione trium capitulorum*, а потом даје богословско-историјски преглед спорова о Теодору мопсуестијском, Теодориту кирском и Иви едеском, до времена писања поменутог дела. У другом делу тезе (62–157) детаљно излаже Факундово дело *Pro defensione trium capitulorum*. У трећем делу (158–307) Доброклонски излаже оцену Факундове одбране *Три љаве*.

Педантност и прецизност у научном раду, одлике које су га красиле током читаве научне каријере, Доброклонски је показао већ у почетним одељцима магистарске тезе. Тезу започиње утврђивањем што је могуће прецизнијег времена писања *Pro defensione trium capitulorum*. Дотадашњи резултати црквеноисторијске науке, који су време писања Факундовог дела стављали у распон од свега две године (547–549), нису били довољни за Доброклонског. Однос Факундовог дела према *Judicatum-u* папе Вигилија, који се датира 11. априлом 548. године, био је кључни мотив трагања за прецизном временском одредницом настанка поменутог дела. На основу доказа из самог дела, сведочанстава Факундових савременика и каснијих отаца (Виктор тунонски и Исидор севиљски), истраживања западних историчара (Баронијус и Хефеле), Доброклонски изводи закључак да је дело *Pro defensione trium capitulorum* написано пре папиног *Judicatum-a*, тачније крајем 547. или почетком 548. године.⁴³

Први део тезе Доброклонски је посветио богословско-историјској анализи спорова у вези са богословљем тројице источних отаца (Теодора мопсуестијског, Теодорита кирског и Иве едеског) у периоду од III Васељенског сабора до издавања првог едикта цара Јустинијана против *Три љаве*. На основу изворне грађе сагледава и пореди аргументе противника и бранилаца поменутих богослова, правећи на тај начин увод у представљање и анализу Факундовог дела. У кратким и прецизним цртама, објективно анализира читаву епоху компликованих богослов-

⁴² Доброклонски у уводу магистарског рада истиче да, у дотадашњој црквеној историографији, не постоји систематска анализа Факундовог дела. Оно се само спорадично спомиње у опширним историјама Цркве, које су објављиване на западу (наводи Баронијусове *Анале* и Наталисову *Историју Цркве*). У руској историографији, о поменутом делу, основни подаци се могу наћи само у радовима А. П. Лебедева. — Доброклонский А. П. *Сочинение Факунда, епископа Гермианскаго „В защиту трех глав“*, 6–7.

⁴³ Исто, 19.

ских спорова, констатујући, истовремено, несумњиве несторијанске ставове тројице источних отаца, али и јасну тежњу монофизитских кругова да, после Халкидонског сабора, нападом на њих, ослабе ауторитет поменутог сабора.

У другом делу тезе Доброклонски верно представља садржај дела Факунда гермианског *Pro defensione trium capitulorum*, користећи текст који се налази у 67. тому Мињеове Патрологије (Migne PL 67, 1527–1852). На тај начин, ово обимно дело, својеврсна *summa* западне аргументације у одбрану *Три љаве*, угледало је „светлост дана“ у црквеноисторијској науци. Верно представљање Факундове аргументације јесте главни циљ овог дела тезе.⁴⁴ Уз минималне и неопходне коментаре, без анализа и поређења, Доброклонски износи садржај Факундовог дела, распоређујући његово градиво према оптужбама из Јустинијановог едикта *Прошив Три љаве*. После кратког излагања оптужбе следи детаљно представљање Факундовог одговора. На основу оваквог начина излагања могуће је верно пратити мисао гермианског епископа.

Факунд пориче оптужбе, изнете у Јустинијановом едикту, о несторијанству, манихејству и савелијанству Теодора мопсуестијског. „Тамним јеретичким местима“ из Теодорових радова, гермиански апологета *Три љаве* супротставља „јасна православна места“, којима обилују радови мопсуестијског епископа. Истовремено, наводи места из дела Светих Отаца, која су, по Факундовом мишљењу, сагласна са Теодоровим ставовима, због којих бива оптуживан за јерес.⁴⁵ Сумњајући у аутентичност „спорних јеретичких места“ код Теодора, и указујући на спремност мопсуестијског епископа на исправљање сопствених погрешних ставова, уз тврдњу да није упорствовао у погрешним мишљењима, те да је умро у миру са Црквом, као поштовани богослов Истока, Факунд износи чврсто уверење о потпуној неоправданости оптужбе за јерес против поменутог епископа.⁴⁶ Закључујући апологију Теодора мопсуестијског, истиче неоправданост осуђивања оних који су давно умрли и који су пред праведним судом Божијим.⁴⁷

Посебан акценат Факунд гермиански ставља на случај *Писма* Иве едеског Марију Персу. Оповргава следеће оптужбе из едикта *Прошив Три љаве*: 1) *Писмо* није одобрено на Халкидонском сабору и 2) садржај Ивиног писма је јеретички. У односу на ове оптужбе, Доброклонски распоређује аргументацију Факундове апологије. Она се базира на актима IV Васељенског сабора и на самом тексту наведеног *Писма*, наравном разумеваном у складу са апологетским циљевима дела. Кључни аргумент да је *Писмо* одобрено на сабору, Факунд види у речима папских легата,

⁴⁴ Исто, 62.

⁴⁵ Доброклонски наводи Факундов став: „А ако се неки изрази код Теодора покажу неоправданим, погрешним, онда због појединих израза, наравно, неоправдано га је називати јеретиком, зато што су и Оци Цркве често неправилно изражавали своје православне мисли.“ – Исто, 102.

⁴⁶ Доброклонски преноси став гермианског епископа: „На тај начин, зашто га (Теодора- прим. аут.) оптуживати у јереси, ако је он, неправилно размишљајући о било чему, био спреман да се поучи и исправи грешку? Њега треба називати не непријатељем Истине и Цркве, већ учеником, који потребује поучавање. Њега је пре потребно хвалити него порицати, и за смирење и за православна места у његовим делима, којих је много више него тамних и сумњивих.“ – Исто, 108.

⁴⁷ „Није праведно осуђивати оне који су давно умрли, будући неисправљани и неосуђивани за живота... Зато, уздржимо се сада од осуђивања умрлих у миру и старајмо се оправдавати их пред нападима.“ – Исто, 119–120.

који признају Ивину православност на основу „његовог писма“.⁴⁸ Детаљним разматрањем *Писма*, гермиански епископ у њему, и поред „извесних неправилности“, не налази елементе јереси. Доброклонски посебно апострофира да Факунд чврсто вежује православност Ивиног писма за ауторитет Халкидонског сабора, из чега проистиче да би осудом *Писма* био нарушен и ауторитет поменутог Сабора.⁴⁹

Завршницу представљања дела *Pro defensione trium capitulorum*, Доброклонски посвећује објашњењу, због чега је у делу најмање пажње посвећено „трећој глави“ (Теодориту кирском), али и рекапитулирању темељних теза Факунда гермианског. Разлог релативно кратког осврта на „трећу главу“ јесте подударност оптужби против Иве и Теодорита, због чега је Факунд, по оцени Доброклонског, побивљајући оптужбе против првог сматрао да је исто учинио и са оптужбама против другог.⁵⁰ Завршавајући други део тезе, Доброклонски сумира темељне ставове Факунда гермианског, који су изнети у делу *Pro defensione trium capitulorum*: 1) циљ осуде *Три главе* јесте осуда Халкидонског сабора; 2) осуда *Три главе* је дубоко неправилна и неправедна; 3) поменута осуда представља чин насиља световне власти над Црквом.⁵¹

У трећем, најобимнијем делу тезе, Доброклонски се бави историјско-критичком анализом Факундовог дела. Овај део тезе је за аутора, свакако представљао највећи изазов, јер је захтевао давање конкретних и аргументованих закључака. Аутор анализира дело гермианског епископа на бази ставова богослова те епохе, што је подразумевало изузетну ерудицију из области патристике и догматике. Са друге стране, он врши објективну критику дела, независно од аргумената епохе у коме је настало. Доброклонски се, првенствено, бави критиком садржаја дела *Pro defensione trium capitulorum*. Садржај дела, а не спољашњи фактори који су утицали на његов настајак, јесте предмет ауторове анализе.

У ком правцу ће се кретати ауторова анализа Факундове апологије, видљиво је из уводних напомена трећег дела тезе. Он истиче да су аргументи гермианског епископа „само на први поглед“ чврсти и да детаљном анализом они бивају оповргнути.⁵² Пре детаљног разматрања поменутог дела, Доброклонски истиче своју генералну оцену: „Ми кажемо да Факунд није доказао незаконитост осуде *Глава*.“⁵³ На тај начин, аутор прави увод у детаљно оповргавање ставова изнетих у делу *Pro defensione trium capitulorum*.

Неуспех Факундове одбране Теодора мопсуестијског, Доброклонски види у површности приступа сачуваним деловима Теодорових радова, као и у недостатку критичког приступа поменутим радовима. Управо због тога Факунд није успео да продре у срж Теодорове христологије, због чега је погрешно тумачио проблематичне одељке из његових радова. Доброклонски поставља себи задатак да, на

⁴⁸ Исто, 123.

⁴⁹ Исто, 143–144.

⁵⁰ Исто, 147–148.

⁵¹ Исто, 149.

⁵² О снази Факундових аргумената, Доброклонски каже: „Када критичко мишљење ступи на свој терен и када се истраже документа и чињенице, које су у вези са датим питањем, снага првог утиска почиње постепено да слаби и коначно у потпуности нестаје.“ – Исто, 158.

⁵³ Исто.

основу сачуваних одломака из Теодорових дела, открије основе његовог христолошког система, на бази којих је могуће исправно процењивати спорна места. Утврђује да је суштина његовог христолошког система у погрешном учењу о начину сједињења природа у Христу, а не у његовим ставовима о Христу као само човеку, или Марији Дјеви која није Богородица, тј. управо оним ставовима којима је Факунд посветио највећу пажњу. Теодоров систем не дозвољава ипостасно јединство Бога и човека у Христу, већ искључиво морално, као заједницу воље, славе и имена.⁵⁴ У овом контексту, сва она места код Теодора, која Факунд сматра „јасним – православним“ постају „нејасна, скривено несторијанска“, а сва она која Факунд сматра „нејасним“ и због којих Теодор бива нападан, постају „јасна – несторијанска места“.⁵⁵ Утврђујући прејемство јеретичког учења од Павла самосатског, преко Теодора мопсуестијског до Несторија, Доброклонски констатује да Факунд није успео да прву од *Три Главе* одбрани од оптужби за несторијанство.⁵⁶

Повезивање одбране *Три Главе* са одбраном ауторитета Халкидонског сабора најочигледније је у случају спорног *Писма* Иве едеског. Факундове доказе Доброклонски дели у две групе: унутрашње, који се тичу самог садржаја *Писма* и спољашње, који се тичу наводног признавања православности *Писма* на Халкидонском сабору. Доказујући неправославност садржаја *Писма*, аутор оповргава доказе који су наведени у прилог прихватању *Писма* као доказа Ивине православности, од стране Отаца Халкидонског сабора.⁵⁷ Чак и да је *Писмо Марију Персу* прихваћено као православно на Сабору, тврди Доброклонски, та одлука, будући да се не тиче директно вере и канона, могла би бити поново разматрана и промењена.⁵⁸

Завршни део тезе Доброклонски посвећује оповргавању спољашњих аргумената гермианског епископа, попут тврдње да је осуда *Глава* неоправдана, јер је резултат директног притиска државних власти. Не спорећи царски утицај у овом питању, аутор подвлачи своју основну идеју – поменути аргументи, као и сви остали докази „спољашњег карактера“, ма колико били јаки и мотивишући у корист одбране *Три Главе*, не утичу суштински на сам садржај осуде *Глава*.

У последњем одељку тезе аутор се бави историјско-друштвеним факторима, који су определили карактер дела *Pro defensione trium capitulorum*. Доброклонски

⁵⁴ Исто, 178.

⁵⁵ Тако, например, Факунд наводи „православно“ место код Теодора: „Ми не исповедамо два Сина и два Господа.“ Доброклонски ово место расветљава у несторијанском смислу, следећим Теодоровим објашњењем: „Зато што је један Син по суштини – Бог Слово, јединородни Син Очево, са којим је овај (Христос- прим. аут.) сједињен и причастан Божанству, који има општење у имену и части Сина.“ – Исто, 181.

⁵⁶ Истовремено, Доброклонски признаје да је Факунд успешно одбранио Теодора од неоснованих оптужби за савелијанство и манихејство, које су биле изнете у првом Јустинијановом едикту *Принцип Три Главе*. – Исто, 206.

⁵⁷ Доброклонски детаљно анализира кључне Факундове аргументе, који се тичу признавања православности спорног Ивиног *Писма* на IV Васељенском сабору. Папски изасланици на Сабору (Пасхазин, Лукенције и Бонифације) и Максим антиохијски говорећи о православности Иве едеског, истичу православност αὐτοῦ ὑλαγορία. Аутор утврђује да Факунд погрешно преводи термин ὑλαγορία са *dictatio*, због чега погрешно тврди да је као доказ Ивине православности послужило спорно *Писмо Марију Персу*. Термин ὑλαγορία, утврђује Доброклонски, не може се односити на спорно *Писмо*, већ на Ивино Исповедање вере, које је, извесно, поднео Оцима Сабора у Халкидону. – Исто, 245–246.

⁵⁸ Исто, 257–258.

даје анализу духа Западне, а пре свега Северноафричке Цркве, у VI веку. У овој краткој, али исцрпној синтези, аутор прати духовни развој Северноафричке Цркве, од Тертулијана, преко Кипријана картагинског до блаженог Августина и закључује да је дело Факунда гермианског *Pro defensione trium capitulorum* „дело целе афричке августиновске школе“.⁵⁹

Сергије Викторович Тројицки са пуним правом констатује да је поменута магистарска теза, Александра Павловича Доброклонског „уздигла у први ред радника на црквено-историјској њиви“.⁶⁰ О томе сведочи приказ тезе, који је објавио један од корифеја протестантског богословља Адолф Харнак, у часопису *Theologische Literaturzeitung* (26, 1880, 632–635).⁶¹ Адолф Харнак је био један од најбољих западних познавалаца руске богословске литературе, друге половине XIX века. Као одличан зналац руског језика,⁶² имао је могућност да прати убрзани развој руске црквене историографије. Писао је приказе оних радова руских богослова, за које је сматрао да својим квалитетом заслужују да буду представљени западној научној јавности. У такве ауторе је убрајао имена попут Павлова, Иванцов-Платонова, Лебедева.⁶³ Чињеница да је поред радова поменутих истакнутих руских богослова, приказао магистарску тезу младог историчара Цркве Александра Павловича Доброклонског, говори довољно.

Ова, како је сам Доброклонски назвао „похвална оцена“,⁶⁴ у основи представља позитивну критику, премда, како је то исправно приметио Тројицки, не представља панегирик, и у себи садржи „елементе протестантског самозадовољства“.⁶⁵

Наглашавајући значај теме предисторије V васељенског сабора, а посебно западне опозиције према црквеној политици цара Јустинијана, предвођене Северноафричком Црквом, Харнак истиче недовољну обрађеност поменутог периода у дотадашњој црквено-историјској науци.⁶⁶ ЗатиДредстављају увод у суштинску замерку Доброклонском, која је базирана на различитом поимању суштине богословских спорова у деценијама уочи V Васељенског сабора. По Харнаку, суштинско питање у поменутом периоду није било догматског, већ црквено-политичког и црквено-правног карактера. Он признаје успешност ауторовог оповргавања Факундове одбране *Три Главе*, са унутрашње – догматске тачке гледишта, а на бази халкидонског богословља. Међутим, истиче да аргументација тог типа, у датом спору,

⁵⁹ Исто, 307.

⁶⁰ Тројицки С. В. А. П. Доброклонский, как историк Церкви, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 14.

⁶¹ Харнаков приказ је објављен у руском преводу 1881. године, у московском духовном часопису *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*. Београдски Руски научни институт, посредством Георгија Флоровског, дошао је до поменутог приказа, који је потом објављен у *Зборнику Архива за иравне и друштивене науке* (Рецензия А. Гарнака на книгу А. Доброклонскога, *Архив за иравне и друштивене науке*, зборник бр. 113, 385–389).

⁶² Харнак је прве 23 године живота (1851–1874) живео у руском граду Јурјеву.- Тројицки С. В. А. П. *Доброклонский, как историк Церкви*, 12.

⁶³ Терновский Ф. *Русская и иностранная библиография по истории Византийской церкви IV–IX в. – алфавитный список авторов и краткий обзор их трудов*, Киев, 1885, 634.

⁶⁴ Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 6.

⁶⁵ Тројицки С. В. А. П. *Доброклонский, как историк Церкви*, 14.

⁶⁶ Рецензия А. Гарнака на книгу А. Доброклонскога, 385–386.

„не доказује ништа“, јер је основни проблем био „потпуно бескористан са догматске тачке гледишта“. Доброклонски, по Харнаку, није успео да продре у срж проблема, „тако да је правилна поставка проблема њему остала непозната“. ⁶⁷ А „срж проблема“, по немачком теологу, јесте у „искусном шаховском потезу императора и његових придворних богослова“, којим су „верне заштитнике“ Халкидонског сабора (у верне заштитнике поменутог сабора Харнак убраја и Факунда) стављали у позицију немогућег избора. Због тога, сматра рецензент, ауторова успешна догматска критика Факундових ставова може бити интересантна само ономе који „поменути догматски спор сматра важним, а начин расуђивања савременим“. ⁶⁸

Харнакове ставове треба посматрати у склопу ширег процеса, који се током XIX века одвијао у западној црквено-историјској науци, у вези са питањем осуде *Три Главе*. Тај процес је суштински водио ка ревизији предисторије V Васељенског сабора, што је подразумевало преиспитивање одлука поменутог сабора, посебно у вези са осудом Теодора мопсуестијског. ⁶⁹ Та струјања у западној (пре свега протестантској) црквено-историјској науци била су позната Доброклонском, о чему сведочи његова уводна реч, приликом одбране магистарске тезе (28. октобар 1880. године), у којој критикује неоснованост тврдњи западних научника (помиње немачког историчара Шрека) да су *Три Главе* неправедно осуђене, а посебно да Теодор мопсуестијски није јеретик. ⁷⁰

Магистарски рад Александра Павловича Доброклонског може се убројати у дела са фундаменталном црквено-историјском тематиком. Дело гермианског епископа Факунда *Pro defensione trium capitulorum* и кроз њега целокупна аргументација Западне Цркве у одбрану *Три Главе*, анализирани су у поменутом раду најисцрпније у дотадашњој, а колико је нама познато, и у савременој црквено-историјској науци. ⁷¹

Несумњиво најзначајнији научни рад Александра Павловича Доброклонског јесте његова докторска дисертација, под насловом *Прејодобни Теодор, Исјоведник и иуџман Сјудийски. Њејова ејџа, живои, делайности и сјиси (Прејодобниј Феодор, Исповедник и иуџмен Студийски. Еџа еџа, жизнџ, дејателностџ и творениј)*. Ради објављивања, теза је подељена у два дела. Први део, под насловом

⁶⁷ Рецензија А. Гарнака на книгу А. Доброклонског, 387.

⁶⁸ Исто, 388.

⁶⁹ Овај процес, који се развијао под утицајем проналаска све већег броја Теодорових радова углавном у сиријском преводу, је настављен и током XX века. Резултирао је тврдњом истакнутих западних научника (Quasten J. Devreese R.) да је Теодорова осуда на V Васељенском сабору била резултат фалсификата, који је највероватније подметнуо Леонтије Византијски, а који се под Теодоровим именом налази у 66. тому Мињеове Патрологије (PG). – О овоме видети: Радић Д. Теодор мопсуестијски као тумач Светог Писма, *Срјска џеолоџија данас 2009 – зборник радова џрвој џодишњеј симџосиона одржанџ на Православном бојословском факултџеџу* 29–30. маја 2009, Београд, 2010, 216.

⁷⁰ Терновский Ф. *Русская и иностранная библиография по истории Византийской церкви*, 677. У овом контексту битно је напоменути да је ментор Доброклонског, Алексеј Петрович Лебедев, почетком XX века оштро критиковао Харнакове историјско-догматске поставке, везане за предисторију V васељенског сабора, изнете у Харнаковој *Исјџорији дојмајџа* (Harnack A. *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, II, Freiburg, 1887, 378–398). Видети детаљније: Лебедев А. П. *Церковная историография в главных ее представителях с IV-го века до XX-го*, С. Петербург, 1903, 511–515.

⁷¹ У последње време, посебно на западу, расте интерес за поменуто дело гермианског епископа, о чему сведочи критичко издање текста, објављено у Паризу: D' Hermiane Facundus, *Defense des Trois Chapitres* (a Justinien), *Sources chretiennes*, Paris, 2002–2003.

Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский. Его эпоха, жизнь и деятельность (972 странице), објављен је у Одеси 1913. године. Други део тезе, који се тиче литерарне делатности Светог Теодора Студита, нажалост, није објављен у целини. Штампана је само прва књига другог дела, у Одеси 1914. године.⁷² Материјал припремљен за штампу друге књиге другог дела неповратно је изгубљен приликом евакуације из Одесе 1920. године.

У време објављивања рада, Доброклонски је био декан Историјско-филолошког факултета Новоросијског универзитета у Одеси. Докторску тезу је одбранио на Московској духовној академији 1916. године. После одбрањене тезе, а на основу одобрења Савета Академије, руски Свети синод му је доделио звање доктора црквене историје.⁷³ Због изузетног значаја овог рада за развој црквеноисторијске науке у Русији, Доброклонски је двапут награђиван. Први пут од стране Императорске академије наука (1915) наградом М. Н. Ахматова, а други пут од стране Светог синода (1916) наградом митрополита Макарија.⁷⁴

Тему везану за личност и дело Светог Теодора Студита Доброклонски је одабрао под утицајем познатог руског византолога Фјодора Ивановича Успенског (1845–1928), који је у свом раду *Очерки по истории византийской образованности* (1891) нагласио да је „живот тог значајног борца војинствујуће Цркве достојан свестраног проучавања и може бити привлачна тема за научну дисертацију“.⁷⁵ У време отпочињања рада на тези (крајем 90-их година XIX века), није било значајнијих студија везаних за делатност знаменитог студитског игумана, чија је личност обележила историју Цркве крајем VIII и у првој половини IX века. Из тог времена, једина западна монографија, специјално посвећена Теодору Студиту, била је рад немачког историчара Цркве Карла Томаса (*Thomas C. Theodor von Studion und seine Zeitalter*, Osnabruck, 1892). У Русији, до тог времена, познат је рад московског свештеника Василија Преображенског (Преображенский В. *Преподобный Феодор Студит и его время*, Москва, 1896), који је због бројних пропуста лоше оцењен у руским научним круговима.⁷⁶ Међутим, до момента објављивања првог дела тезе Доброклонског (1913), како у западној тако и у руској црквеноисторијској науци, осетно је повећано интересовање за личност и делатност Светог Теодора Студита. О томе сведочи чињеница да је на самом почетку XX века, у року од седам година објављено шест научних студија (на Западу и у Русији), специјално посвећених поменутом светитељу и његовој улози у бурној епохи иконоборства.⁷⁷ И поред тога,

⁷² Како нисмо успели да дођемо до прве књиге другог дела тезе, предмет истраживања ће бити само први део тезе.

⁷³ Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 2.

⁷⁴ Исто, 5.

⁷⁵ Ове речи Успенског Доброклонски је узео за један од два епиграфа своје докторске тезе. Други, представља оцена француског византолога опата Марина да је „Свети Теодор једна од најистакнутијих личности Византијске империје и светило Источне Цркве деветог века“ (*L' abbe Marin, Saint Theodre*, Paris, 1906).

⁷⁶ О овоме детаљније у: Гроссу Н. *Феодор Студит. Его время, жизнь и творения*, Киев, 1907, 12; Доброклонский А. П. *Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский. Его эпоха, жизнь, деятельность и творения*, Одесса, 1913, 274–276.

⁷⁷ Schneider G. A. *Der heil. Theodor von Studion*, Munster, 1900; Pargoire I. S. *Theophane le Chronographe et ses rapport avec S. Theodore Stud.* *Византийский временник*, 9, 1902, 31–102; Gardner A. *Theodor of*

научна вредност, касније објављене, докторске тезе Доброклонског, није била умањена, о чему сведоче речи професора Кијевске духовне академије протојереја Николаја Гросуа: „О Преподобном Теодору Студиту, у последње две деценије, појавило се доста монографија, како у иностраној, тако и у домаћој црквено-историјској литератури. Много тога о његовом животу и делатности већ је у довољном степену расветљено и представљено у савременој историјској перспективи, али много тога, такође, остаје непотпуно обрађено и самим тим нејасно. У односу на прво, Александар Павлович Доброклонски је успео да каже своју уверљиву реч, а у односу на друго, да обогати науку новим сазнањима.“⁷⁸ Вредност ових похвалних речи уверљивија је уз сазнање да је њихов аутор неколико година раније (1907) објавио свој магистарски рад, одбрањен на Кијевској духовној академији, под насловом *Феодор Студит. Его время, жизнь и творения*.

Више пута је истакнуто да докторски рад Александра Павловича Доброклонског представља монументалну студију из области Историје Цркве.⁷⁹ Рађен више од десет година, на готово две хиљаде страница, представља најобимнију руску докторску дисертацију тог времена.⁸⁰ Ипак, историјске околности, у време објављивања рада, утицале су да не буде у довољној мери истакнут његов значај за ондашњу црквеноисторијску науку. Почетак Првог светског рата и прекид веза између Русије и Запада допринео је да, за разлику од магистарске, докторска теза Доброклонског остане потпуно незапажена у западноевропској научној јавности. У Русији је доживела неколико рецензија.⁸¹

Доброклонски је за израду докторске тезе користио обимну библиографију, од преко 300 наслова.⁸² Поред коришћења штампаних извора, посебну вредност тези

Studium, London, 1905; L' Abbe Marin, *Saint Theodore*, Paris, 1906; Соколов И. И. *Преподобный Феодор Студит, его церковно-общественная и богословско-научная деятельность*, С. Петербург, 1906; Гроссу Н. *Феодор Студит. Его время, жизнь и творения*, Киев, 1907.

⁷⁸ Гроссу Н. А. П. Доброклонский, Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский. I часть. Его эпоха, жизнь, деятельность и творения, Одесса, 1913, *Труды Императорской Киевской духовной академии*, I, 1914, 614–615.

⁷⁹ Троицкий С. В. А. П. Доброклонский, как историк Церкви, 17; Афанасьев Н. Памяти А. П. Доброклонского, *Вестник Русского студенческого христианского движения (РСХД)*, 1938; Стефановић Д. Др Александар Павловић Доброклонски, *Богословље*, I, 1938, 81; Јевтић А. Др Александар Павловић Доброклонски, *Богословље*, I–2, 1980, 83.

⁸⁰ Троицкий С. В. А. П. Доброклонский, как историк Церкви, 17.

⁸¹ У својој *Аутобиографији* Доброклонски наводи пет рецензија, али без потпуних библиографских података (Московска духовна академија, *Богословский вестник*, 1916; Школски комитет при Светом синоду; Н. Гроссу, *Труды Императорской Киевской духовной академии*, 1914; Јулико, *Русская реч*, 1914; Ф. И. Успенски) — Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 7. Троицки, у некрологу Доброклонском, наводи пуне библиографске податке само за рецензију професора Кијевске духовне академије Николаја Гросуа. За остале рецензије, које наводи Доброклонски, истиче да су недоступне. За првопоменути рецензију (Московска духовна академија, *Богословский вестник*, 1916), уз ограду „колико нам је познато“, каже да се ради о мишљењима званичних рецензента И. В. Попова и В. П. Виноградова. — Троицкий С. В. А. П. *Доброклонский, как историк Церкви*, 9. Од поменутих рецензија успели смо да дођемо само до рецензије професора Кијевске духовне академије Николаја Гросуа. Занимљиво је да у бројевима часописа Московске духовне академије *Богословский вестник* за 1916. годину (као и за године пре и после 1916.) нисмо пронашли рецензију докторске тезе Доброклонског.

⁸² У *Аутобиографији* Доброклонски наводи да је због прикупљања грађе за докторску тезу неколико пута ишао у Москву (1905) и у иностранство (1903 и 1913).- Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 4.

даје коришћење бројних рукописних извора, од којих су неки представљали потпуно новост за црквеноисторијску науку. У том контексту важно је навести *Житије Свeтoгo Тeoдoрa Стyдuтuнa* (Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου ἡγουμένου τῶν Στουδίου), које Доброклонски објављује на основу рукописа из XII века (N 520) *Сeвaстuиjанoвoгo збoрнuкa*, из московског Румјанцевског музеја.⁸³ Поред два, до тада позната, житија Светог Теодора Студита, штампана у Мињeвoвoј Патрoлoгuјu (PG 99, 113–232; 233–328), црквеноисторијска наука је добила и треће, захваљујући Доброклонском. Он их детаљно анализира, пореди, утврђује ауторство и време писања. Посебну пажњу посвећује утврђивању прототипа Теодорових житија, констатујући да је новопронађено најближе оригиналу.⁸⁴

Први део докторске тезе Доброклонског (*Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский. Его эпоха, жизнь и деятельность*) састоји се из три целине. Прву чини обиман уводни део (1–285), у коме аутор анализира развој духовног живота у Источној Цркви, као и односе између црквених и световних власти у Источном римском царству, у вековима пре времена деловања Светог Теодора Студита. У уводном делу бави се анализом извора (штампаних и рукописних), као и литературе (укључујући, тада, најновију, попут студија Соколова и Гросуа). У другом, централном делу (285–928), аутор детаљно излаже биографске податке (од детињства до упокојења) и пажљиво анализира делатност Светог Теодора Студита. Трећу целину представља закључак (929–972) и прилози, у оквиру којих су објављена три новопронађена текста о Светом Теодору Студиту.

Коментаришући уводни део тезе Доброклонског, кијевски рецензент професор Гросу, као замерку истиче преопширност излагања. Та замерка се првенствено односи на прва два поглавља *Увода*, у којима се на 164 странице разматрају религиозно-морална кретања у Источној Цркви, у вековима који су претходили Теодоровој епохи. Доброклонски објашњава да је овакав увод неопходан да би се сагледала целовита историјска перспектива деловања Светог Теодора Студита као и његов однос према претходним ревнитељима за веру и морал.⁸⁵ Гросу замера што уводни део није ограничен на VIII век и прву иконоборачку кризу, који представљају сублимацију моралног пада византијске јерархије и цезаропапистичких тенденција источноромејских императора. Уместо тога Доброклонски, по рецензенту непотребно, прави увод од стотину страница, које се односе на доиконоборачку епоху, понајвише на период од IV до VII века.⁸⁶ Због тога, истиче Гросу, прети опасност да читалац „заборави“ да се ради о уводном делу студије о Све-

⁸³ Поред *Житија Свeтoгo Тeoдoрa Стyдuтuнa*, у докторској тези Доброклонског први пут су објављени и следећи документи: *Реч (непознатој аутору) приликом преноса моштију Свeтuх Тeoдoрa Стyдuтuнa и Јoсuфa Сoлyнскoгo* (Εἰς τὴν ἀνακομιδὴν καὶ κατὰθεσιν τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου) – на основу рукописа из XI века Париске националне библиотеке; *Мелитов епиграм* у 170 стихова, у част Светог Теодора Студита (Στίχοι τοῦ Μέλητος πρὸς τὸν ἁγ. π. καὶ ὁμολ. Θεόδωρον ἡγουμένον τοῦ Στουδίου) – на основу рукописа из XIV века Бодлеанске оксфордске библиотеке.- Доброклонский А. П. Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский, приложения.

⁸⁴ Доброклонский А. П. *Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский*, 192; Овакав закључак Доброклонског оповргава Гросу, видети: Гроссу Н. А. П. *Доброклонский, Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский*, 618–621.

⁸⁵ Доброклонский А. П. *Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский*, 2.

⁸⁶ Гроссу Н. А. П. *Доброклонский, Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский*, 617.

том Теодору Студиту.⁸⁷ Битно је нагласити да се примедба рецензента не односи на квалитет уводног дела, већ искључиво на преопширност. Тројицки, са правом, примећује да увод тезе представља, на документима засновану, историјско-канонску студију о односима између црквених и световних власти у Византији, у периоду пре Теодорове епохе.⁸⁸

Резимирајући тенденцију моралног пада највише византијске црквене јерархије и цезаропапистичке тежње императора, Доброклонски истиче: „Да се тако продужило и даље и да није наступила реакција, у будућности би Источној Цркви у областима Византијске империје претила опасност од потпуног поробљавања од стране државе, чему би упорније и систематичније стремили императори.“⁸⁹ На тај начин Доброклонски наглашава централну тему докторске тезе: борба Светог Теодора Студита и његове „партије“ акривиста за слободу Цркве. У оквиру ове главне теме садржан је низ подтема, којима се аутор детаљно бави: Теодорова иконопоштоватељска аргументација, односи студитског игумана и Римске Цркве, црквена политика ригористичка (ή τής άκριβείας) и попустљива (ή τής οίκονομίας) у светлости Теодорове делатности, његова реформа манастирског устројства, аскетско учење, литерарна делатност...

Поменути темама Доброклонски приступа са, њему својственом, студиозношћу. Николај Афанасјев, говорећи о научном раду свог професора са београдског Богословског факултета, истиче: „На његова истраживања могуће је позивати се са пуном увереношћу. У њима, свесно, неће бити учињена ни једна грешка и материјал ће бити искоришћен са пуном беспристрашношћу.“⁹⁰ Ова оцена се у потпуности може односити на докторски рад Доброклонског. Он сабира и критички оцењује све што је до тада објављено о Светом Теодору Студиту и његовом делу. Исправља до-тадашње погрешне закључке (посебно неких западних историчара, који су у Теодору видели клерикалца и фанатика жељног власти) и систематски образлаже своје закључке, базиране на детаљном проучавању рукописних и штампаних извора. Његова студија није пука биографија Светог Теодора, већ историјско-биографско дело које осветљава читаву епоху црквене историје.⁹¹

Седам главних поглавља тезе (од IV до X поглавља) посвећено је животу и делатности Светог Теодора Студита. Поглавља су распоређена хронолошки, тако да свако представља један историјски период. У IV поглављу аутор излаже период од детињства Светог Теодора до његовог избора за игумана манастира Сакудион. У оквиру овог поглавља разматра се и однос Светог Теодора према цариградском патријарху Тарасију, у вези са спором између патријарха и ревнитеља из монашких редова, после VII Васељенског сабора. Пето поглавље обухвата период (795–

⁸⁷ Исто.

⁸⁸ Троицки С. В. А. П. *Доброклонский, как историк Церкви*, 19.

⁸⁹ Доброклонский А. П. *Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский*, 87.

⁹⁰ Афанасьев Н. *Памяти А. П. Доброклонского*.

⁹¹ Рецензент Гросу каже: „Аутор је овај рад написао у сагласју са свим савременим научним захтевима. У њему све носи обележје дубоког разумевања епохе преподобног Теодора Студита и најтемељнијег изучавања његове разноврсне и плодне делатности. Све своје закључке аутор је засновао на бази историјских података, добијених путем критичке анализе великог броја докумената.“ — Гросу Н. А. П. *Доброклонский, Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский*, 614.

797) и разматра ток „михеанског спора“ и Теодорову улогу у њему. Шесто поглавље обухвата период (798–802) и у њему се обрађује делатност Светог Теодора као игумана манастира Студион. Доброклонски детаљно излаже Теодорову реформу манастирског поретка као и његове аскетске идеале. У VII поглављу, које обухвата период (802–811), аутор анализира сукоб између зилота, предвођених Светим Теодором и патријарха Никифора, подржаног царем Никифором, који је завршен отвореним расколом у Цариградској Цркви. Осмо поглавље, које обухвата период (811–813), бави се делатношћу Светог Теодора у време владавине цара Михаила I Рангава. У IX поглављу, које обухвата период (813–820), аутор излаже околности, у оквиру којих је дошло до обнове иконоборства, за време цара Лава V Јерменина, као и отпор који су пружили студити на челу са својим игуманом. У овом поглављу анализира и односе између Светог Теодора и римске катедре. Десето поглавље, које обухвата последњи период овоземаљског живота Светог Теодора (820–826), посвећено је његовој борби за поштовање икона и слободу Цркве, за време владавине цара Михаила II.

Доброклонски износи мноштво биографских и историјских података, који осветљавају епоху Светог Теодора Студита. Многи од њих представљају исправке дотадашњих достигнућа, а неки потпуну новост у црквеноисторијској науци. Да ли је Свети Теодор пре монашења био у манастиру Символа, колико је царица Ирина утицала на Теодоров избор за игумана манастира Сакудион, да ли је царица Теодота (жена Константина VI), у време „михеанског спора“, ишла на преговоре са Светим Теодором у манастир Сакудион, у ком периоду је Свети Теодор био у изгнанству у Солуну, ко је предложио Светог Теодора за цариградског патријарха, после Тарасијеве смрти и како је изабран Никифор, да ли је патријарх Никифор председавао и уопште учествовао на сабору 808/809., који је био директан повод за раскол између студитских зилота и патријаршије, да ли је пре измирења између Светог Теодора и патријарха Никифора одржан сабор – само су нека од бројних питања на која, са изузетном скрупулозношћу, одговара Доброклонски. Готово трећину текста докторске тезе чине фус-ноте, у којима се износи низ биографских и историјских детаља, цитата из изворних докумената, објашњења хронолошких и географских питања.

Међутим, Доброклонски се не задржава само на фактографији. Он продира у дубину историјског процеса, трудећи се да сагледа његове унутрашње аспекте. Детаљно анализира ставове свих актера, испитује њихове унутрашње мотиве и коначно даје своју оцену. За црквеноисторијску науку су од посебне важности његове оцене акривистичке и икономистичке црквене политике, сагледане кроз мотиве, ставове и делатност њихових главних протагониста, крајем VIII и у првој половини IX века, потом његова историјско-канонска анализа узрока раскола између Светог Теодора Студита, као вође зилотске опозиције и званичне Цариградске патријаршије, и, коначно, разјашњавање и оцена односа између Светог Теодора и Римске Цркве.

У дотадашњој црквеноисторијској науци поменута питања представљала су својеврсну контрорверзу. У неким радовима Теодорова акривистичка црквена политика представљана је као кочница за реформе и модернизацију византијског дру-

штва и као борба за његову клерикализацију. У позадини такве црквене политике, тврдили су поједини, не само западни, већ и источни историчари, скривале су се властољубиве намере Светог Теодора, које су у пуној мери изашле на видело после неуспеха у борби за цариградски патријарашки трон, због чега је Теодор ступио у раскол са патријархом Никифором.⁹² Са друге стране, неки западни историчари Цркве су у ставовима Светог Теодора према Римској катедри видели нескривене папистичке тенденције, и чак оправдање универзалног примата римског папе.

Одбацујући поменуте ставове, Доброклонски се труди да објективно сагледа ставове главних представника акривистичке и икономистичке црквене политике, као и да продре у њихове унутрашње мотиве. Коментаришући „михеански спор“ и попустљиву позицију патријарха Тарасија у односу на „прељубнички брак“ цара Константина VI, истиче снажну мотивисаност патријарха да заштити достигнућа VII Васељенског сабора у погледу поштовања икона, по цену попуштања у дисциплинским питањима цару, који је претио иконоборачким преокретом. „Ми знамо“, констатује Доброклонски „да је недавно достигнуто успостављање црквеног мира и иконопоштовања, што је сада угрожавао император, било прво назначење и главна заслуга Тарасијева, и зато схватамо, како су драга била, за њега, та добра Цркве.“⁹³ Са друге стране, наводи, да зилотима нису били познати сви детаљи случаја, а посебно не претње цара у корист обнове иконоборства. Чак и да су знали, сматра Доброклонски, велико је питање да ли би уважили Тарасијево разлоге.⁹⁴

Аутор истиче да је Свети Теодор Студит из „михеанског спора“ могао да извуче личну корист, имајући на уму да је нова царица Теодота била његова рођака, али он је „изнад сваке користи стављао правду Божију и са те тачке гледишта разматрао поменуто питање“.⁹⁵ „За њега су“, каже Доброклонски „као и за све зилоте, црквена правила у истој мери обавезна, као и Божије заповести.“⁹⁶ За одбрану таквог становишта, за које је сматрао да представља „несумњиву истину и Реч Самог Бога“, Свети Теодор је био спреман да се лично жртвује.

Доброклонски истиче немогућност детаљног утврђивања становишта Светог Теодора према примени икономистичких принципа у животу Цркве, преваходно због чињенице да је његово главно дело о црквеној икономији (Περὶ τῆς καθόλου οἰκονομίας) изгубљено за црквеноисторијску науку. На основу одломака из Теодорових писама закључује да је он прихватао закон икономије „онако како су га употребљавали Свети Оци, у складу са околностима времена“, али констатује да на основу поменутих одломака није могуће утврдити Теодорове ставове о границама икономије.

⁹² Овакве ставове у Грчкој, током XIX века, заступају националистички и антиклерикални кругови, којима је припадао и професор Атинског универзитета Папаригопулос, који их износи у трећем тому своје *Историје Грчкој народа* (Παπαρρηγοπούλου Κ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Ἀθήναι 1872, III, κεф. 4–6). Под његовим утицајем пишу професори Кијевске, односно Московске духовне академије Терновски и Андрејев (Терновский Ф. А. *Грековосточная церковь в период вселенских соборов*, Киев, 1883, 468–489; Андреев И. Д. Св. Тарасий, патриарх константинопольский, *Богословский вестник, август*, 1899, 486–497).

⁹³ Доброклонский А. П. *Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский*, 355.

⁹⁴ Исто, 356.

⁹⁵ Исто, 358.

⁹⁶ Исто, 360.

После анализе темељних ставова акривистичке и икономистичке стране у Византијској Цркви, крајем VIII века, Доброклонски разматра врхунац њиховог спора, који је, после избора Никифора за патријарха и рехабилитације „михеанског“ свештеника Јосифа, на сабору 808/809. године, прерастао у отворени раскол између зилотске монашке опозиције, предвођене Светим Теодором и званичне Цариградске патријаршије. Тачка преокрета био је сабор (808/809), на коме је у свештенички чин враћен Јосиф, који је склопио спорни брак цара Константина VI. Одлуке поменутог сабора Доброклонски реконструираше на основу критичког испитивања извештаја Светог Теодора, који је у себи садржавао елементе пристрасности, јер је, како аутор истиче, Свети Теодор „био крајње непријатељски расположен према сабору и није могао без огорчења говорити ни о њему, ни о својим противницима“.⁹⁷ Кључна одлука сабора тицала се одобравања црквене политике οἰκονομίας, у степену који је за зилоте, на челу са Светим Теодором Студитом, био апсолутно неприхватљив, због чега је дошло до отвореног раскола у Цариградској Цркви.

Доброклонски даје опширну историјско-канонску анализу узрока раскола. Он не пориче оправданост протеста Светог Теодора против јавног нарушавања морала, али истиче да је у његовим ставовима било елемената преувеличавања кривице супротне стране.⁹⁸ У поступцима својих противника из икономистичке партије, Свети Теодор није видео само кршење црквених правила, већ јеретичко, михеанско учење. Због тога, сабор (808/809) назива јеретичким, а своје противнике, на челу са патријархом Никифором, јеретичима. Репресија царске власти према ригористима само је додатно ојачала Теодорова уверења и допринела прекиду свих односа између две стране.

Мотиви Светог Теодора за прекид односа са патријаршијом, по Доброклонском, нису имали лични, већ принципјелни карактер. Спор је имао дубоки црквено-канонски карактер, и тицао се „степенa обавезности црквених правила уопште, и принципа, којима су се руководиле стране у спору, односно ἀκρίβεια и οἰκονομία“.⁹⁹ Констанатујући да је свака од страна у спору искрено сматрала да је у праву и да чини добро Цркви, аутор истиче: „Икономисти су избегавали тачно спровођење слова црквеног канона у складу са променљивим околностима текућег живота, тежили ка измењивости црквене дисциплине уместо њене непроменљивости, ка њеном слабљењу, уместо јачању; а зилоти – обрнуто.“¹⁰⁰

Доброклонски настоји да пружи принципјену оцену о томе ко је био у праву и да ли је Свети Теодор Студит исправно поступио прекинувши општење са патријархом Никифором. Ова питања разматра са канонске и историјске тачке гледишта.¹⁰¹ Констанатује да је у црквеној свести, и пре доношења познатог 15. канона

⁹⁷ Исто, 635–636.

⁹⁸ „На основу сталожене и објективне анализе не може се сумњати да је у својим оценама о кривици противника Теодор доста преувеличавао, давао субјективне процене, претеране закључке, понекад логичке недоследности и усиљености.“ – Исто, 660.

⁹⁹ Исто, 697.

¹⁰⁰ Исто, 699.

¹⁰¹ У рецензији на докторску тезу Доброклонског, Николај Гросу истиче бескорисност овакве, принципјелне поставке ствари, наглашавајући да је немогуће дати крајњи објективан суд о исправности црквених праваца κρίβεια и οἰκονομία.- Гросу Н. А. П. *Доброклонский, Преподобный*

на Прводругог цариградског сабора (861), било оправдано одвајање од надлежних црквених власти у случају њиховог отвореног проповедања јеретичког учења. Међутим, у конкретном случају, оптужба за „михеанску јерес“ није имала објективни, већ искључиво субјективни карактер.¹⁰² Суштински, Теодоров приговор је био морално-дисциплинског, а не догматског карактера. Петнаести канон Прводругог сабора је у том погледу потпуно јасан, максимално сужавајући могућност оправданог одвајања од надлежне црквене власти и недозвољавајући одвајање збор дисциплинских питања. Ипак, констатује Доброклонски, у Теодорово време овај канон није постојао, те због тога, Свети Теодор није могао доћи под његов удар. Оправдање за Теодорово одвајање од свог патријарха, аутор види у 31. апостолском правилу, које дозвољава одвајање због нарушавања „благочешћа“, од стране надлежне црквене власти. Ово, опет, под условом, да је патријарх Никифор заиста нарушио црквену дисциплину, што је, по Доброклонском, немогуће проценити искључиво са канонске тачке гледишта, без увида у конкретан историјски процес.¹⁰³ Остављајући, са канонске тачке гледишта, питање отвореним, аутор износи став, по коме је Свети Теодор Студит, са историјске тачке гледишта, несумњиво био у праву. „Историја је“, тврди Доброклонски „показала да је сервилност и слабљење црквене дисциплине доприносило распаду морала и слабило снагу јеванђеоских заповести.“¹⁰⁴ Због тога је Свети Теодор био у праву, када је у делатности својих противника видео, сагласно 31. апостолском правилу, нарушавање „благочешћа и правде“ и када је протествовао, борећи се за очување и спровођење у живот узвишеног јеванђеоског идеала. Аутор наглашава: „У томе није само његова истина, већ и његова част и достојанство.“¹⁰⁵ У условима преовлађујућег сервилизма према световним властима, у редовима највише византијске црквене јерархије, Теодор је једини излаз видео у одвајању од таквих архијереја., закључује Доброклонски.

За црквеноисторијску науку је од посебног значаја оцена Доброклонског о односима између Светог Теодора Студита и Римске Цркве. У Теодоровим изразима изузетног поштовања према Римској Цркви, аутор не види папистичке тенденције, које би ишле у правцу догматизирања папског примата, у смислу апсолутне власти римског папе у Цркви. Видевши у поменутиим Теодоровим изразима елементе спољашњег карактера (епитети упућени папама лично, и ондашњи уобичајени манир писања), Доброклонски не одриче нарочито поштовање, које Свети Теодор Студит указује Римској Цркви. Констатује да то не представља новост у Источној Цркви и наводи бројне раније примере обраћања источних отаца за по-

Феодор, Исповедник и игумен Студийский, 626–627; Доброклонски му, на изврстан начин, реплицира, мерејући Гросуу што у својој магистарској тези није размотрио поменуте црквене политике на принципјелној равни, са тачке гледишта канонског права и историје Цркве. — Доброклонский А. П. *Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский*, XVIII.

¹⁰² Доброклонски констатује да сабор (808/809) није утврдио никакву јерес, већ да се радило о „субјективном, пристрасном мишљењу Светог Теодора Студита, који је поистоветио питања дисциплине са питањима вере“. — Исто, 701.

¹⁰³ Исто, 703.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ Исто.

моћ римској катедри. Ипак, закључује да никада, па ни у Теодорово време, примат Римског епископа, на Истоку није схватан онако како је касније прихваћен на Западу. „Управо тако“, завршава Доброклонски „и Свети Теодор Студит, изражавајући своје уважавање према римској катедри и величајући римског епископа узвишеним епитетима, обраћајући му се као судији, ипак је био далеко од тога да би му приписивао врховну власт у Васељенској Цркви и да би му желео потчинити источне патријархе.“¹⁰⁶

Докторска теза представљала је врхунац научно-истраживачког рада Александра Павловича Доброклонског. Њоме је ставио неизбрисиви печат на своју вишедеценијску научну делатност у отаџбини. Заједно са магистарском тезом, ово дело представља значајан допринос проучавању историје Цркве у периоду васељенских сабора.

Радови из руске црквене историје

Да би научни опус Александра Павловича Доброклонског, који је остварен у Русији, био потпуно представљен, неопходно је осврнути се на његове радове из области историје Руске Цркве. Иако је његова ужа научна специјалност везана за историју Цркве у периоду васељенских сабора, са пуним правом, а на основу објављених радова, може се рећи да је Доброклонски улазио у број истакнутих научних делатника на пољу националне црквене историје. Ово потврђују и речи Алексеја Петровича Лебедева, приликом првог предавања из Историје Цркве, одржаног 11. октобра 1895. године, на Историјско-филолошком факултету Московског универзитета. У „заслужне синове отаџбине“, због преданог рада на пољу националне црквене историје, Лебедев убраја: Филарета (Гумилевског), Макарија (Булгакова), Голубинског, Знаменског, Малишевског, Којаловича, Суботина, Голубјева, Каптерева. Поред ових значајних имена руске црквеноисторијске науке, Лебедев убраја и свог ученика Доброклонског.¹⁰⁷ Неколико деценија касније, на комеморативном скупу поводом смрти Доброклонског, одржаном 23. марта 1938. године, у Руском научном институту у Београду, Петар Бернгардович Струве, у говору посвећеном радовима Доброклонског из руске црквене историје,¹⁰⁸ понавља ставове Лебедева. Он прави паралеле између истакнутих научних радника у областима руске грађанске и црквене историје. Започиње поређењем Николаја Михаиловича Карамзина (1766–1826) и Филарета (Гумилевског), затим Сергеја Михаиловича Соловјева (1820–1879) и Макарија (Булгакова) и завршава поређењем учитеља Доброклонског – Василија Осиповича Кључевског и Јевгенија Јевстигњејевича Голубинског. Истиче да је Доброклонски био достојан наследник својих великих учитеља, у области руске црквене историје.¹⁰⁹

Доброклонски је читаву деценију (80-е године XIX века) предавао Историју Руске Цркве у различитим духовним семинаријама (пензенска, рјазањска и мо-

¹⁰⁶ Исто, 834.

¹⁰⁷ Лебедев А. П. *Краткий очерк хода развития церковно-исторической науки у нас в России*, 320.

¹⁰⁸ Струве П. Б. Труды А. П. Доброклонского по русской истории, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 27–32.

¹⁰⁹ Исто, 28.

сковска). У периоду (1892–1899), као приват-доцент Историјско-филолошког факултета Московског универзитета, у склопу наставе Опште историје Цркве, држао је обавезне курсеве из руске црквене историје.¹¹⁰

Искуство вишегодишњег систематског предавања руске црквене историје, у духовним семинаријама и на универзитету, несумњиво је оставило печат на његовом најзначајнијем делу из области руске црквене историје: *Приручник из историје Руске Цркве*, објављеном у четири тома, у периоду (1884–1893).¹¹¹ Ово дело је писано са циљем да постане уџбеник руске црквене историје у руским духовним семинаријама.

Током 80-их и 90-их година XIX века, постојала је јака потреба за уџбеником руске црквене историје за духовне семинарије, у којима је ово био обавезан предмет. Интересантан је податак, да до појаве четвортомног дела Доброклонског, није постојао уџбеник (изузев уџбеника Знаменског) који би обухватио целокупну историју Руске Цркве (од крштења Руса до краја XIX века). Дело митрополита Макарија (Булгакова) *Историја Руске Цркве*, у 12 томова (прво издање објављено 1857, а последње 1883. године), свакако се није могло сматрати уџбеником за духовне семинарије. *Крајња историја Руске Цркве* митрополита Филарета (Гумилевског) није обухватала цео синодални период историје Руске Цркве. Први том *Историје Руске Цркве* Голубинског, обухватао је само кијевски, тзв. домонголски период историје Руске Цркве, и свакако није био уџбеничког карактера. Најближе уџбеничком карактеру јесте дело петроградског свештеника Константина Добронравина *Прејлед историје Руске Цркве – од њочейка хришћанства у Русији до садашњеј времена (1860. године)*, објављено у Петрограду 1860. године. Како сам аутор каже у предговору, циљ дела је био да сви заинтересовани за податке из руске црквене историје могу до њих доћи на једном месту, на коме су они представљени у сажетој форми, уместо трагања за њима у вишетомним *Историјама* митрополита Филарета и Макарија.¹¹² Ипак, ово дело није било писано са циљем да постане уџбеник у духовним семинаријама.

Први класичан једномномни уџбеник руске црквене историје објавио је 1870. године професор Казањске духовне академије П. В. Знаменски.¹¹³ Овај уџбеник, заједно са горенаведеним делима, послужио је као основа за *Приручник из историје Руске Цркве* Доброклонског. Ово дело се не може сврстати у специјалистичке научне студије, у ужем смислу речи, као што су то биле капиталне монографије Доброклонског из области историје древне Цркве. Дело је уџбеничког карактера, пи-

¹¹⁰ Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 2–3.

¹¹¹ Доброклонский А. П. *Руководство по истории Русской Церкви, I–IV*, Москва, 1884–1893. Први том је објављен 1884, а други 1886. године. Прерађена издања ова два тома су издата 1889. године. Трећи том је изашао 1889, а четврти 1893. године. Делови рада су објављивани у московском часопису *Душеполезное чтение*, током 1889. године, и у периоду (1892–1893).- Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 6. У својој аутобиографији Доброклонски наводи да су делови рада објављивани у часопису *Душеполезное чтение*, у периоду (1892–1893). Увидом у садржај поменутог часописа, утврдили смо да су делови *Руководство по истории Русской Церкви* објављивани и током 1894. године (углавном из IV тома – синодални период историје Руске Цркве).

¹¹² Добронравин К. *Очерк истории Русской Церкви – от начала христианства в России до настоящего времени (1860 года)*, С. Петербург, 1863, 1.

¹¹³ Знаменский П. В. *Руководство по истории Русской Церкви*, Казань, 1870.

сано по свим класичним методолошким принципима за писање уџбеника. Прати периодизацију руске црквене историје, онако како је она стандардизована у прописима Просветног комитета руског Светог синода. Прва књига обухвата кијевски, односно тзв. домонголски период (988–1237), друга, под насловом *Период северноруске митрополије*, обухвата период (1237–1588), трећа, под насловом *Патријаршијски њериод*, обухвата време (1589–1700), а четврта, под насловом *Синодални њериод*, обухвата време (1700–1890).

Доброклонски је овај уџбеник писао систематично, прецизно и са педагошким тактом. Материјал, који је био разбацан у бројним вишетомним издањима руске црквене историје успешно је сабрао, прерадио и распоредио. У полемици, која је током 1888. године, вођена на страницама духовног часописа *Православное обозрение*, између Доброклонског и професора тулске семинарије Петра Малицког, у вези њихових уџбеника из руске црквене историје,¹¹⁴ оштро је постављено питање оригиналности поменутих уџбеника. Да ли је приоритет приликом писања уџбеника за духовне семинарије, у Русији крајем XIX века, у самосталности по сваку цену (што подразумева уџбенике засноване првенствено на изворима) или у правилном распореду раније обрађиваних материјала, који треба да задовољи потребе школске обуке – била су питања постављена у полемици. Несумњиво је да се рад Доброклонског не може окарактерисати као проста компилација, иако је у значајној мери заснован на раније обрађиваним материјалима, посебно у *Историјама* митрополита Филарета и Макарија, као и професора Знаменског. Његова оригиналност се првенствено огледа у мајсторском одабиру и распореду градива неопходног за ученике средњих духовних школа, до тада најуспешнијем у Русији. Посебно висок степен самосталности уочљив је у IV тому *Приручника*, који се бави синодалним периодом у историји Руске Цркве. Ова књига је заснована на грађи из архивских фондова Синода и различитих државних надлештава. Највећи део поменуте архивске грађе се први пут, у стручно обрађеном облику, појављује управо у овој књизи. Отуда се она, по многим параметрима, са правом може назвати специјалистичком монографијом синодалног периода историје Руске Цркве.

Четворотомни уџбеник Доброклонског, као и сви дотадашњи, заснован је на фактографском приступу историји Руске Цркве. Недостаје дубља анализа појединих битних догађаја у историји поменуте Цркве. Тако на пример, у поменутом IV тому, у коме је детаљно, и са фактографске стране врло објективно, изложена реформа црквене структуре у доба Петра Великог, нема ни назнаке богословског – еклисиолошког осврта на последице поменуте реформе.

Овај уџбеник је, одлуком Синода, одобрен за употребу у руским духовним семинаријама и награђен премијом митрополита Макарија. У званичној рецензији Просветног комитета руског Светог синода се каже: „Дело Доброклонског заслужује пуно одобрење и несумњиво је корисно не само за ученике духовних семинарија него и за саме предаваче црквене историје у духовним семинаријама, исто као

¹¹⁴ Доброклонский А. П. Руководство по истории русской церкви. Курс V класса духовных семинарий (988–1589) П. Малицкого – в связи с нашей учебной литературой по истории русской церкви, *Православное обозрение*, 3, 1888, 180–188; Малицкий П. Ответь на библиографическую заметку о руководстве по истории Русской Церкви, *Исѣю*, 408–414.

и за целу руску православну заједницу, као дело из историје отаџбинске Цркве, садржајно и занимљиво, написано са достојанством, које одговара висоти и важности предмета.¹¹⁵

Од осталих радова из руске црквене историје, посебно је потребно истаћи научну монографију посвећену древном Солотчинском манастиру (Рјазањска губернија), коју је Доброклонски написао током свог боравка у Рјазању, где је, током 80-их година XIX века, радио као професор духовне семинарије. Ово капитално дело из области, не само црквене, већ и економске и социјалне историје Московске Русије у XVII веку, објављено је 1888. године, у московском часопису *Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских*, под насловом *Солотчински манастир, његове слуге и земљорадници у XVII веку. Историјски преглед манастирског имања, суда и управе, у вези са положајем манастирских слуга и земљорадника у XVII веку*.¹¹⁶

У овој ускостручној монографији, Доброклонски, најпре, излаже основне податке о Солотчинском манастиру у XVII веку: његов географски положај и спољашњи изглед, ко је све живео у њему, колико је имао потчињених сељака и какви су му били извори прихода (I поглавље). Потом детаљно излаже систем управе манастирским имањима (II поглавље) и положај сељака-земљорадника, који су били у манастирској служби (III поглавље). Анализира приходну и расходну страну манастирске економије, оцењујући успешност економског управљања манастирске управе (IV поглавље). На крају, детаљно разматра административну и судску власт манастирске управе, и њен значај као помоћног органа епархијске и световне власти (V поглавље).

Посебну вредност раду даје чињеница да је готово у потпуности утемељен на рукописној грађи Солотчинског манастира. Доброклонски је неколико година предано радио над рукописима поменутог манастира, у самом манастиру, али и у другим архивским фондovima где су се ти рукописи налазили (библиотека рјазањске духовне семинарије, архив рјазањске археографске комисије). Многи од поменутих рукописа су први пут објављени у овој монографији. Колико је посао био напоран, али и са колико је воље рађен, сведочи сам Доброклонски описујући јадно стање поменутих рукописа, који су се налазили у манастиру, и који су се у многим случајевима распадали приликом првог додира.¹¹⁷ Ипак, његов упоран рад дао је резултат у виду, не само поменуте монографије, већ и посебног рада *Опис рукописа Соловјчинског манастира (Описание рукописей Солотчинского монастыря)*, објављеног у часопису *Архив Рязанской ученой архивной комиссии*.

Фактографија у делу о Солотчинском манастиру, заснована на архивској грађи, употпуњена је сажетим и аналитичким коментарима Доброклонског. Посебно су упечатљиви коментари о односу манастирске управе према потчињеној рад-

¹¹⁵ Доброклонский А. П. *Руководство по истории Русской Церкви*, III, 1.

¹¹⁶ Доброклонский А. П. Солотчинский монастырь, его слуги и крестьяне в XVII веке. Исторический очерк монастырского хозяйства, суда и управления, в связи с положением монастырских слуг и крестьян в XVII столетии, *Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских, при Московском университете*, I, Москва, 1888, 1–130. Касније је ова монографија објављена као посебно издање.

¹¹⁷ Доброклонский А. П. *Солотчинский монастырь, его слуги и крестьяне в XVII веке*, 5.

ној снази, пре свега сељаштву из околине манастира. Незаобилазећи тамну страну овог односа, Доброклонски наглашава готово робовласнички однос манастирске управе према потчињеном сељаштву. „За манастирско братство сељачки свет је представљао првенствено радну снагу и приходну тачку“ – констатује аутор. Беда потчињеног сељаштва, прожета честим споровима и понекад убиствима, не би дотицала архимандрита и манастирско братство да се није индиректно тичала манастирског буџета, сматра Доброклонски. Ово поткрепљује мноштвом манастирских докумената, из којих „веје хладноћа“, и у којима нема ни трага од човекољубља, већ искључиво економски интерес.¹¹⁸ Оцене које Доброклонски даје о положају потчињеног сељаштва на манастирским имањима Солотчинског манастира, могу представљати генералну слику стања у области економско-социјалног живота Московске Русије у XVII веку.

Приликом састављања монографије о Солотчинском манастиру, аутор је имао узор у делу свог учитеља Василија Осиповича Кључевског, који је 1868. године објавио монографију о економско-социјалној делатности Соловецког манастира. Ова два рада, како примећује Петар Бернгардович Струве, представљала су, крајем 80-их година XIX века, јединствене научне монографије о манастирским поседима и њиховом социјално-економском значају у Русији.¹¹⁹

Доброклонски је објавио низ чланака из руске црквене историје у различитим духовним часописима. Током боравка у Рјазању, у часопису *Рязанские епархиальные ведомости*, у наставцима је објављивао податке везане за цркве и манастире Рјазанске епархије.¹²⁰ Ово дело, које није било доведено до краја, представљало је допуну и побољшање двотомног дела И. В. Доброљубова *Историко-статистическое описание церквей и монастырей Рязанской епархии*, објављено 1885. године у Рјазању.

Крајем 1893. и почетком 1894. године, у три наставка, у московском часопису *Душеполезное чтение*, објављено је прерађено и допуњено предавање, под насловом *Религиозности в древней и новой Русији*, које је Доброклонски одржао на свечаној годишњој академији Московске духовне семинарије, 31. октобра 1893. године.¹²¹ У овом раду Доброклонски анализира и пореди карактер религиозности руског друштва у древној допетровској Русији и новој Русији, после реформи цара Петра I. Аутор објективно сагледава стање у допетровској Русији, констатујући да је религиозност била преовлађујући фактор у ондашњем друштву. Са друге стране, констатује да је само мањина била истински религиозна, односно да је била у стању да се „уздигне до разумног односа према спољним формама религиозног живота“. Већина је живела у религиозном незнању, дајући магијски карактер спољашњим религиозним формама, што је била база за широко распрострањено сујеверје.¹²² Исти реалан приступ, који је применио на представљање религиозне стварности допетровске Русије, Доброклонски примећује и на религиозност реформисане Петрове

¹¹⁸ Исто, 85.

¹¹⁹ Струве П. Б. *Труды А. П. Доброклонского по русской истории*, 32.

¹²⁰ Доброклонский А. П. Историко-статистическое описание церквей и монастырей Рязанской епархии, *Рязанские епархиальные ведомости*, 1890–1892.

¹²¹ Доброклонский А. П. Религиозность в древней и новой России, *Душеполезное чтение*, 1893 (XII); 1894 (I; II), 624–636; 154–167; 318–327.

¹²² Доброклонский А. П. Религиозность в древней и новой России, *Душеполезное чтение*, I, 1894, 154.

Русије. Западноевропски протестантски образац реформе у судару са древноруском религиозном традицијом допринео је сламању многих древноруских сујевеља, али са друге стране и поништавању многих здравих руских традиционалних елемената. У коначном збиру то је водило слабљењу религиозности у Русији и јачању световног „просвећеног“ обрасца живота,¹²³ који се у појединим круговима руске интелигенције завршио отвореним одрицањем од хришћанске вере.¹²⁴

Закључак

Резимирајући научни опус Александра Павловича Доброклонског, кроз његове објављене научне радове у Русији, може се констатовати да он спада у ред истакнутих руских црквених историчара, који су у другој половини XIX и почетком XX века, донели међународну славу руској црквеноисторијској науци, и богословљу уопште. Његова ужа научна специјалност била је везана за историју Цркве у периоду васељенских сабора. Овој фундаменталној области црквеноисторијске науке биле су посвећене његове обе тезе, које су у време објављивања, представљале последњу реч црквеноисторијске науке о датим темама. Утицај учитеља Доброклонског, из Московске духовне академије, Алексеја Петровича Лебедева, највидљивији је управо у његовој магистарској и докторској тези. Ове капиталне монографије израђене су на бази историјско-критичког приступа, метода чији је утемељивач у руској црквеноисторијској науци био управо Лебедев. Стваралачка делатност Доброклонског у Русији, заокружена је радовима из руске црквене историје, којима је наставио делатност својих великих учитеља Јевгенија Јевстигњејевича Голубинског и Василија Осиповича Кључевског.

Сплет историјских околности допринео је да се редовни професор и доктор црквене историје Александар Павлович Доброклонски, као један од истакнутих представника руске црквеноисторијске школе, обре у Београду, почетком 20-их година XX века. Велико научно и педагошко знање и искуство, које је стекао у Русији, несебично је уградио у темеље српске академске теологије, и посебно српске црквеноисторијске науке.

Прилог: Библиографија радова Александра Павловича Доброклонског, објављених у Русији, до 1920. године¹²⁵

Александрійская образованность, как сфера благоприятствующая происхождению христианской александрійской школы, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, II, 1880, 220–258.

¹²³ Доброклонский А. П. Религиозность в древней и новой России, *Душеполезное чтение*, II, 1894, 320–321.

¹²⁴ Исто, 323.

¹²⁵ До сада објављене библиографије радова Александра Павловича Доброклонског: Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 6–8; Стефановић Д. Др Александар Павловић Доброклонски, *Бојословље*, I, 1938, 83–84; Јевтић А. Др Александар Павловић Доброклонски, *Бојословље*, I–2, 1980, 85–86. У односу на поменуте библиографије радова Доброклонског, доносимо потпуније податке о појединим радовима (потпуни називи радова, потпуни називи часописа, странице часописа у којима су објављени радови). Нажалост, потпуни подаци се не дају за све радове, јер неке од њих (и поред трагања у домаћим и руским библиотекама) нисмо успели да пронађемо.

- Христологическое учение Феодора мопсуестскаго, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, IV, 1880, 471–494.
- Отношение европейских правительств к католичеству и католической церкви во второй половине XVIII века, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, VIII; IX, 1881, (IX) 262–318.
- Сочинение Факунда, епископа Гермианскаго „В защиту трех глав“ (*Pro defensione trium capitulorum*) – историкокритическое изследование из эпохи V-го вселенского собора, Москва, 1880.
- Реч 6. апреля 1885 г. по случаю юбилея Мефодия Моравопанонскаго, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, V; VI, 1885; прештампамо у: *Сборник в память 1000-летия Св. Кирилла и Мефодия*, Рязань, 1885.
- Православно-католическая уния и воссоединение униатов в России, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, XI, 1889.
- Руководство по истории Русской Церкви, I–IV*, Москва, 1884–1893. (Т. I – 1884; Т. II (*Период северно-русской митрополии 1237–1588*) – 1886; прерађени Т. I и II – 1889; Т. III (*Патриарший период 1589–1700*) – 1889; Т. IV (*Синодальный период 1700–1890*) – 1893.); делови рада објављивани у: *Душеполезное чтение*, 1889; 1892–1893.
- Солотчинский монастырь, его слуги и крестьяне в XVII веке. Исторический очерк монастырского хозяйства, суда и управления, в связи с положением монастырских слуг и крестьян в XVII столетии, *Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских, при Московском университете*, I, Москва, 1888, 1–130.
- Руководство по истории русской церкви. Курс V класса духовных семинарий (988–1589) П. Малицкого – в связи с нашей учебной литературой по истории русской церкви, *Православное обозрение*, 3, 1888, 180–188, (рецензија).
- Историко-статистическое описание церквей и монастырей Рязанской епархии, *Рязанские епархиальные ведомости*, 1890–1892.
- Описание рукописей Солотчинскаго монастыря, *Архив Рязанской ученой архивной комиссии*. Н. Надежди́н по письмам семейнаго архива, *Труды Рязанской ученой архивной комиссии*. Письма Вука Караджича Надеждину в рускомъ переводе, *Труды Рязанской ученой архивной комиссии; Русский архив*.
- Религиозность в древней и новой России, *Душеполезное чтение*, 1893 (XII); 1894 (I; II), 624–636; 154–167; 318–327.
- Св. Стефан, епископ Пермский, *Московские церковные ведомости*, XVI, 1896.
- Новооткрытыя изречения Иисуса Христа, *Московские церковные ведомости*, II, 1898.
- Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский. Его эпоха, жизнь, деятельность и творения*, I; II, Одесса, 1913; 1914. (необјављен 2. део II тома).

Недовршени рукописи, остали у Одеси, приликом евакуације 1920.¹²⁶

История второго 25-летия Новороссийскаго Университета.
Записи из древних рукописа, припремљени за 2. део II тома докторске дисертације.
Одреднице за *Богословску енциклопедију*.

Извори коришћени у раду

Архив Православног богословског факултета, *Досије Александра Павловича Доброклонског*

¹²⁶ Преузето из: Доброклонский А. П. *Моя краткая автобиография*, 7.

Цитирана литература

- Афанасьев Н. Памяти А. П. Доброклонского, *Вестник Русского студенческого христианского движения (РСХД)*, 1938.
- Гроссу Н. *Феодор Студит. Его время, жизнь и творения*, Киев, 1907.
- Гроссу Н. А. П. Доброклонский, Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский. I часть. Его эпоха, жизнь, деятельность и творения, Одесса, 1913, *Труды Императорской Киевской духовной академии*, 1, 1914, 614–628.
- Доброклонский А. П. Александрийская образованность, как сфера благоприятствующая происхождению христианской александрийской школы, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, 2, 1880, 220–258.
- Доброклонский А. П. Христологическое учение Феодора мопсуестского, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, 4, 1880, 471–494.
- Доброклонский А. П. Отношение европейских правительств к католицизму и католической церкви во второй половине XVIII века, *Чтения в Обществе любителей духовного просвещения*, 8; 9, 1881, (9) 262–318.
- Доброклонский А. П. *Сочинение Факунда, епископа Гермианского „В защиту трех глав“ (Pro defensione trium capitulorum) – историкокритическое исследование из эпохи V-го вселенского собора*, Москва, 1880.
- Доброклонский А. П. *Руководство по истории Русской Церкви, I–IV*, Москва, 1884–1893.
- Доброклонский А. П. Руководство по истории русской церкви. Курс V класса духовных семинарий (988–1589) П. Малицкого – в связи с нашей учебной литературой по истории русской церкви, *Православное обозрение*, 3, 1888, 180–188.
- Доброклонский А. П. Солотчинский монастырь, его слуги и крестьяне в XVII веке. Исторический очерк монастырского хозяйства, суда и управления, в связи с положением монастырских слуг и крестьян в XVII столетии, *Чтения в императорском Обществе истории и древностей российских, при Московском университете*, 1, Москва, 1888, 1–130.
- Доброклонский А. П. Религиозность в древней и новой России, *Душеполезное чтение*, 1893 (XII); 1894 (I; II), 624–636; 154–167; 318–327.
- Доброклонский А. П. *Преподобный Феодор, Исповедник и игумен Студийский. Его эпоха, жизнь, деятельность и творения*, Одесса, 1913.
- Доброклонский А. П. Моя краткая автобиография, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 1–8.
- Добронравин К. *Очерк истории Русской Церкви – от начала христианства в России до настоящего времени (1860 года)*, С. Петербург, 1863.
- Левтий А. Др Александар Павлович Доброклонски, *Боїословье*, 1–2, 1980, 83–86.
- Лебедев А. П. Краткий очерк хода развития церковно-исторической науки у нас в России (вступительная лекция по истории Церкви в Московском Университете), *Богословский вестник МДА*, 12, 1895, 289–321.
- Лебедев А. П. *Церковная историография в главных ее представителях с IV-го века до XX-го*, С. Петербург, 1903.
- Малицкий П. Ответ на библиографическую заметку о руководстве по истории Русской Церкви, *Православное обозрение*, 3, 1888, 408–414.
- Радић Д. Теодор мопсуестијски као тумач Светог Писма, *Српска теологија данас 2009 – зборник радова првој годишње симпозиона одржаног на Православном боїословском факултету 29–30. маја 2009*, Београд, 2010, 216–229.
- Рецензия А. Гарнака на книгу А. Доброклонского, *Архив за правне и друшћивене науке, зборник бр. 113*, Београд, 1938, 385–389.
- Спаский А. А. Профессор А. П. Лебедев. Учено-литературная деятельность его и заслуги в области церковно-исторической науки. Характеристика его личности как профессора и человека, *Боїословский вестник МДА*, 9; 10, 1908, 103–141; 298–326.

- Стефановић Д. Др Александар Павловић Доброклонски, *Бојословље*, 1, 1938, 80–87.
- Струве П. Б. Труды А. П. Доброклонскаго по русской истории, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 27–32.
- Терновский Ф. *Русская и иностранная библиография по истории Византийской церкви IV–IX в. – алфавитный список авторов и краткий обзор их трудов*, Киев, 1885.
- Троицкий С. В. А. П. Доброклонский, как историк Церкви, *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 9–22.
- Фармаковский В. В. А. П. Доброклонский (по личным воспоминаниям), *Записки Русского научного института*, 15, Белград, 1938, 23–25.
- Флоровски Г. *Пушеви руској бојословља*, превод са руског Мијатов М. Р. Нови Сад, 2008.

Владислав Пузовић

Личность и труды проф. д-ра Александра Павловича Доброклонского (часть I)

Резюме: Кроме подробных биографических сведений о профессоре Доброколномском, в работе проводится анализ его роли в развитии русской церковноисторической школы XIX века. Также, предлагается обзор его научного творчества, представленного множеством его опубликованных работ. Статья относится к периоду жизни и работы Доброклонского в России (до эвакуации из Одессы, 1920 года). Особое внимание автор посвящает анализу научных трудов Доброклонского. Начиная с анализа студенческих работ, потом научных трудов фундаментального церковноисторического характера, и кончая анализом работ по истории Русской Церкви, автор приходит к выводу о том, что профессор Доброклонский внес значительный вклад в развитие церковноисторической науки, не только русской, но и европейской. Богатый научный опыт, который он приобрел на родине, стал основой, для вклада Доброклонского в развитие сербской церковноисторической науки.